

EEN ZAAK VAN GESPREK

Een analyse van pastorale gesprekken in gemeentesetting volgens het format van het
Case Studies Project

Masterthesis

14 januari 2021

Lyanne de Haan-Wilts BA

Een zaak van gesprek

Een analyse van pastorale gesprekken in gemeentesetting volgens het format van het Case Studies Project

Wat laat het analyseren van pastorale gesprekken in een gemeentesetting volgens het format van het Case Studies Project zien over wat de pastor feitelijk doet in een pastoraal gesprek op interventieniveau?

Masterthesis

14 januari 2021

Lyanne de Haan-Wilts BA

Studentnummer: 10805

Master Praktische Theologie; Theologische Universiteit Kampen

Eerste begeleider: dr. P.W. van de Kamp, Theologische Universiteit Kampen

Tweede begeleider: dr. J.W.G. Körver, Tilburg School of Catholic Theology

Meelezer: dr. E. Brink, Theologische Universiteit Kampen

Voorwoord

Het Case Studies Project en de casestudy als manier om een pastoraal gesprek te schrijven waren voor mij geheel nieuw. Het onderzoek doen naar het gebruik hiervan binnen gemeentepastoraat was erg interessant. Het was een intensief traject waarin ik heel veel nieuwe kennis heb opgedaan.

Ik hoop dat deze thesis tot gevolg kan hebben dat deze manier van het beschrijven van gesprekken leidt tot het ontdekken van 'good practices' binnen het pastoraat. Dat dit studenten helpt om effectiever te leren van wat zijzelf en wat hun studiegenoten doen. Daarnaast hoop ik dat collega-theologen dit kunnen gebruiken in intervisie en supervisie en zo hun eigen praktijken kunnen verbeteren en ook op die manier Gods gemeente kunnen dienen.

Dank aan Sjaak Körver, mijn begeleider van de Tilburg School of Catholic Theology. Hij corrigeerde me waar nodig en reikte literatuur aan die ik zonder zijn kennis en expertise niet had ontdekt. Dank voor je enthousiasme over de nieuwe inzichten die ook jij hebt opgedaan. Dit gaf me de moed om verder te schrijven als ik soms het idee had dat ik geen idee meer had waar ik mee bezig was en een beginner was op dit gebied. Dank ook aan Peter van de Kamp, die ook tijdens zijn emeritaat nog bereid was om deze scriptie te lezen, mee te denken, en zijn enthousiasme te delen over wat dit zou kunnen betekenen voor de opleiding. Dank voor je geduld, wijze woorden en kennis van literatuur. En ook Egbert Brink, die weer een andere insteek had, dank voor je inbreng, je vriendelijke kritiek op pastorale gespreksvoering, je scherpe blik daarin en je eindeloze spellings- en grammaticale wijzigingen. Je hield me hierin scherp. Bedankt 'andere Peter' dat je me pastoranten aanreikte waardoor ik de casestudy's kon houden. Dat je meedacht in de onderzoeksgemeenschap en over de implicaties van mijn onderzoek. Bedankt 'Jonatan', 'Petra', 'Heleen' en 'Geert' en andere betrokkenen bij de casestudy's. Ook al blijven jullie anoniem, de bezoeken aan jullie heb ik gewaardeerd en ik heb veel van jullie en van de gesprekken met jullie geleerd.

Tot slot moet ik ook anderen bedanken. Mensen met minder of geen kennis van zaken, maar die mij hebben moeten verdragen als ik het niet meer zag zitten met het schrijven. Als ik mopperde over teksten of over voortgang. In het bijzonder Evert. Bedankt voor de vele koffie, het vele koken en het meedenken. En bedankt Annemarie, Evert en Jesse voor het meelesen en meedenken. Voor jullie vragen, voor het corrigeren van spelling, grammatica en niet-lopende zinnen. En dank aan handenvol vrienden voor studieplekken, koffie, gezelligheid, interesse en afleiding.

Lyanne de Haan-Wilts

Arnhem, januari '21

Inhoud

Voorwoord	3
Afkortingen	6
1. Context en aanleiding	7
2. Wat is gemeentepastoraat?	9
2.1. Introductie	9
2.2. Pastoraat	9
2.3. Relatie met andere vormen van hulpverlening	10
2.4. Pastoraat binnen de praktische theologie	12
2.5. Pastoraat en geestelijke verzorging	12
2.6. Tussenmenselijke relaties en onderlinge zorg	13
2.7. Het ABC-model	15
2.8. Thema's in het pastoraat	16
2.9. Samenvatting	16
3. De casestudy	18
3.1. Introductie	18
3.2. Onderzoeksmethoden	18
3.3. Definities	19
3.4. De geschiedenis van casestudy's	20
3.5. Misverstanden over casestudy-onderzoek	21
3.6. Wat leveren casestudy's op?	22
3.7. Het Case Studies Project	23
3.8. Casestudy's in pastoraat	24
3.9. Methode	25
3.10. Opzet onderzoek	26
3.11. Samenvatting	27
4. Drie casestudy's	28
4.1. Introductie	28
4.2. Casestudy 'We dachten dat we eindelijk goed nieuws hadden'	29
4.2.1. Korte analyse	32
4.3. Casestudy 'Trouw voor het leven'	32
4.3.1. Korte analyse	36
4.4. Casestudy 'Wat doe je hier eigenlijk?'	37
4.4.1. Korte analyse	42
4.5. Hoofdpijnen uit analyses	43
5. Het Case Studies Project in gemeentepastoraat	45

5.1. Introductie	45
5.2. Interventies	45
5.3. Leerproces	46
5.4. Opbrengst.....	46
5.5. Samenvatting	49
6. Conclusies	50
7. Aanbevelingen	51
Summary	53
Literatuurlijst	54
Bijlage 1: Format Case Studies Project Geestelijke Verzorging	56
Bijlage 2: Informed Consent	59

Afkortingen

CSP	–	Case Studies Project
EBP	–	Evidence Based Practice
NBV	–	Nieuwe Bijbelvertaling
PBE	–	Practice-based Evidence
PKN	–	Protestantse Kerk in Nederland
RKK	–	Rooms-Katholieke Kerk
VGvZ	–	Vereniging van Geestelijk VerZorgers

Afkortingen Bijbelboeken:

Oude Testament

Gen.	–	Genesis
Ex.	–	Exodus
Lev.	–	Leviticus
Num.	–	Numeri
Deut.	–	Deuteronomium
Joz.	–	Jozua
Richt.	–	Richteren
Ruth	–	Ruth
1 Sam.	–	1 Samuël
2 Sam.	–	2 Samuël
1 Kon.	–	1 Koningen
2 Kon.	–	2 Koningen
1 Kron.	–	1 Kronieken
2 Kron.	–	2 Kronieken
Ezra	–	Ezra
Neh.	–	Nehemia
Est.	–	Ester
Job	–	Job
Ps.	–	Psalmen
Spr.	–	Spreuken
Pred.	–	Prediker
Hoogl.	–	Hooglied
Jes.	–	Jesaja
Jer.	–	Jeremia
Klaagl.	–	Klaagliederen
Ezech.	–	Ezechiël
Dan.	–	Daniël
Hos.	–	Hosea
Joël	–	Joël
Am.	–	Amos
Ob.	–	Obadja
Jona	–	Jona
Mi.	–	Micha
Nah.	–	Nahum
Hab.	–	Habakuk

Sef.	–	Sefanja
Hag.	–	Haggai
Zach.	–	Zacharia
Mal.	–	Maleachi

Nieuwe Testament

Mat.	–	Matteüs
Mar.	–	Marcus
Luc.	–	Lucas
Joh.	–	Johannes
Hand.	–	Handelingen der apostelen
Rom.	–	Romeinen
1 Kor.	–	1 Korintiërs
2 Kor.	–	2 Korintiërs
Gal.	–	Galaten
Ef.	–	Efeziërs
Fil.	–	Filippenzen
Kol.	–	Kolossenzen
1 Tes.	–	1 Tessalonicenzen
2 Tes.	–	2 Tessalonicenzen
1 Tim.	–	1 Timoteüs
2 Tim.	–	2 Timoteüs
Tit.	–	Titus
Filem.	–	Filemon
Hebr.	–	Hebreeën
Jak.	–	Jakobus
1 Pet.	–	1 Petrus
2 Pet.	–	2 Petrus
1 Joh.	–	1 Johannes
2 Joh.	–	2 Johannes
3 Joh.	–	3 Johannes
Jud.	–	Judas
Openb.	–	Openbaring van Johannes

1. Context en aanleiding

Tijdens mijn master Praktische Theologie aan de Theologische Universiteit in Kampen heb ik een tijdlang stage mogen lopen als geestelijk verzorger in het ziekenhuis van Zwolle. Een aantal maanden heb ik met veel plezier dit werk gedaan, dus toen het moment kwam om een thesis te gaan schrijven, heb ik contact opgenomen met mijn oud-collega's en begeleiders en hen gevraagd of er op dit vakgebied onderzoek te doen was. Via hen kwam ik in contact met dr. Sjaak Körver, die er wel wat in zag dat ik wat zou schrijven over het Case Studies Project (CSP). Dit is een onderzoek waar de gespreksvoering van geestelijk verzorgers in de zorg, maar ook bij justitie en defensie wordt beschreven en beoordeeld op 'good practices' om zo inzicht te krijgen op het feitelijk gebeuren in het werk van de geestelijk verzorgers en de praktijken te verbeteren. In deze thesis wil ik onderzoek doen naar de manier waarop het format van het CSP gebruikt kan worden binnen het gemeentepastoraat. Daarvoor wil ik in de context van een kerkelijke gemeente pastorale gesprekken voeren en die beschrijven volgens de methodiek van het CSP. Dit onderzoek ik aan de hand van de volgende onderzoeksvraag:

Wat laat het analyseren van pastorale gesprekken in een gemeentesetting volgens het format van het Case Studies Project zien over wat de pastor feitelijk doet in een pastoraal gesprek op interventieniveau?

Het is mijn verwachting dat dit onderzoek leidt tot de conclusie dat de gedetailleerde beschrijving van pastorale gesprekken in gemeentesetting, volgens het format van het CSP, leidt tot beter inzicht in de interventies van een pastor. Door bewuster aandacht te geven aan wat er daadwerkelijk gebeurt in een pastoraal gesprek en aan de context waar dat gesprek in plaatsvindt, verwacht ik dat de pastor zijn pastorale praktijken kan verbeteren.

Om antwoord te geven op de onderzoeksvraag gebruik ik twee vormen van onderzoek. Allereerst literatuurstudie om een omschrijving van gemeentepastoraat te geven. Het onderzoek speelt zich namelijk af in de context van het gemeentepastoraat. Dit wordt besproken in hoofdstuk 2. In dit hoofdstuk krijgt onder andere de geschiedenis van pastoraat en haar relatie tot andere vormen van hulpverlening een rol. Omdat in deze scriptie de casestudy als onderzoeksmethode wordt gebruikt doe ik daar in hoofdstuk 3 literatuurstudie naar. Ik positioneer de casestudy binnen andere vormen van onderzoek en geef de geschiedenis van de casestudy en misverstanden die er bestaan over deze onderzoeksmethode weer. In hoofdstuk 3.7 krijgt het CSP een plaats en wordt de methodiek van het format van het CSP weergegeven.

De tweede vorm van onderzoek die ik gebruik is het empirisch onderzoek. In hoofdstuk 4 wordt de methode van het CSP in praktijk gebracht. In dit hoofdstuk worden drie casussen weergegeven. Dit zijn ingedikte versies van de casestudy's die zijn beschreven volgens het format van het CSP. Elk van deze casussen is – in oorspronkelijke vorm – besproken met een onderzoeksgemeenschap. Wat deze bespreking op heeft geleverd komt na iedere casestudy terug in een korte analyse ervan. In hoofdstuk 5 laat ik zien hoe het Case Studies Project in gemeentepastoraat functioneert op het gebied van interventies, theorievorming en opbrengst. Hoofdstuk 6 geeft de conclusies van het volledige onderzoek weer en in hoofdstuk 7 doe ik enkele aanbevelingen voor verder onderzoek.

In deze thesis noem ik vaak het woord 'pastor', dit woord gebruik ik om een persoon aan te duiden die christelijke pastorale zorg verleent in een professionele setting. Dit kan een protestantse pastor zijn, een katholieke pastoor, een voorganger of een pastoraal werker. Kortom: een persoon die geschoold is in het verlenen van pastoraat in een kerkelijke setting. Wanneer we spreken over een pastor in het algemeen, spreken we hierover in mannelijke termen. Waar 'hij' en 'hem' staat kan desgewenst ook

'zij' en 'haar' gelezen worden. Wanneer het over een specifieke pastor gaat en dit een vrouw is, bijvoorbeeld in de casestudy's, spreken we wel in vrouwelijke termen over haar.

In deze thesis zijn alle gebruikte Bijbelteksten, tenzij anders aangegeven, overgenomen uit de Nieuwe Bijbelvertaling (2004).

2. Wat is gemeentepastoraat?

2.1. Introductie

In dit hoofdstuk kijken we naar pastoraat. Met pastoraat bedoelen we in eerste instantie het pastoraat dat wordt verleend in een kerkelijk gemeente. Maar dit pastoraat verhoudt zich tot de samenleving, bijvoorbeeld tot geestelijke verzorging en andere vormen van hulpverlening. Het hoofdstuk beginnen we met de geschiedenis van pastoraat. We zien in paragraaf 2.2 dat zorg voor mensen net zo oud is als de mensheid zelf en niet uniek is in het christelijk geloof. Vervolgens bespreken we in paragraaf 2.3 de relatie tussen pastoraat en andere vormen van hulpverlening – op geestelijk vlak, maar pastoraat verhoudt zich ook tot sociale, medische en psychische hulpverlening. Daarna bespreken we de relatie tussen pastoraat en andere disciplines in de theologie (paragraaf 2.4) en de geestelijke verzorging (paragraaf 2.5). In paragraaf 2.6 behandelen we kort tussenmenselijke relaties en onderlinge zorg, omdat er overlap bestaat tussen pastoraat en ander intermenselijk contact. Om de overlap tussen pastorale taken en andere vormen van omzien naar elkaar te illustreren nemen we het ABC-model voor spirituele zorg uit de richtlijn ‘Zingeving en spiritualiteit in de palliatieve fase’ en passen dit toe op gemeentepastoraat. Dit bespreken we in paragraaf 2.7. Dan bespreken we nog enkele grote thema’s die in het pastoraat voor kunnen komen in paragraaf 2.8. Deze thema’s noemen we met een korte toelichting, maar worden niet in detail uitgewerkt, daar leent deze thesis zich niet voor. Wel lijkt het zinvol om een aantal grote thema’s die in pastoraat voor kunnen komen te benoemen, ook omdat een aantal van deze thema’s terugkomen in de casestudy’s die verderop in de thesis worden beschreven. Het hoofdstuk sluit af met een samenvatting.

2.2. Pastoraat

Zorg voor mensen, zowel fysiek als geestelijk, is niet in het bijzonder een christelijke aangelegenheid. John McNeill wijst erop dat er in allerlei culturen en samenlevingen personen zijn met de taak te zorgen voor het welzijn van mensen. Zo noemt hij de sjamanen bij de Sami of Amerikaanse indianen en de medicijnmannen van Afrikaanse stammen (McNeill 1951, vii-viii). Ook in de klassieke Griekse wereld was men zich bewust van het belang van zorg voor de geest. De oudste vermelding van zielzorg is te vinden bij Plato. Hij beschrijft dat Socrates, de *ἰατρός τῆς ψυχῆς*, ‘arts voor de ziel’, zegt dat een mens niet alleen moet vertrouwen op geld, roem en eer, maar zich moet bekommeren om zijn ziel (Heitink 1998, 30).

Pastoraat is wel een christelijke aangelegenheid. De woorden pastor en pastoraat zijn afgeleid van het Latijnse ‘pastio’ wat weiden betekent. Een pastor is van oorsprong een herder. Dit is nog te herkennen in de zogenoemde ‘pastorales’ in de kunstgeschiedenis: schilderijen, toneelstukken gedichten of muziekstukken waarin het plattelands- of herdersleven wordt verheerlijkt. De herdermetafoor gaat terug op de Joodse traditie. Psalm 23 is een bekend voorbeeld: ‘De Heer is mijn herder’. Maar ook in het Nieuwe Testament zien we een duidelijk herdersbeeld: Jezus noemt zichzelf de goede herder¹ en hij ziet zijn volgelingen als vermoeide schapen zonder herder.² Deze herderstaak geeft Jezus door aan zijn leerlingen. Petrus krijgt de opdracht de schapen en lammeren van Gods volk te weiden en te

¹ Joh. 10,1-18.

² Mat. 9,36.

hoeden.³ En ook Petrus geeft deze opdracht door wanneer hij de oudsten in de christelijke gemeenten vraagt om Gods kudde te hoeden.⁴

Het is dan ook niet vreemd dat in de Middeleeuwen het woord ‘pastor’ niet alleen wordt gebruikt voor herders, maar ook voor priesters en bisschoppen. De symboliek van de herder zien we ook terug in de katholieke bisschopsstaf, in het Italiaans nog steeds ‘pastorale’ of herdersstaf genoemd. Een toepasselijk en herkenbaar beeld. Een herder kijkt om naar zijn dieren, zoals we dat in de bekende Psalm 23 kunnen lezen, net als een pastor omziet naar zijn gemeente. Gerben Heitink ziet pastorale zorg als onderling pastoraat, vanuit de zorg die mensen elkaar verschuldigd zijn (Heitink 1998, 18) en Ruard Ganzevoort en Jan Visser beschrijven pastorale zorg als het naar elkaar omzien van mensen onderling en dat op een of andere wijze met God verbinden (Ganzevoort & Visser 2012, 11). Ze realiseren zich dat dit een erg algemene omschrijving is.

In onderlinge relaties zien we regelmatig om naar een ander. Dit kan allerlei vormen aannemen, koffiedrinken met je burens wanneer ze terug zijn van vakantie, een vriend bellen als je weet dat die uitslag heeft gekregen uit het ziekenhuis of je ouders bellen om te vragen hoe het met hen gaat. In dit omzien naar elkaar is het goed mogelijk dat God daar bij wordt betrokken. Het omzien naar elkaar wordt ook genoemd in de Heidelbergse Catechismus, die ons leert dat de gemeenschap der heiligen inhoudt dat ieder zijn gaven tot nut en heil van andere leden moet gebruiken (Heidelbergse Catechismus, zondag 21). Toch noemen we niet elk omzien naar elkaar pastoraat. De vraag rijst dus wat het eigene is van pastoraat ten opzichte van de alledaagse onderlinge zorg en ten opzichte van andere vormen van hulpverlening.

2.3. Relatie met andere vormen van hulpverlening

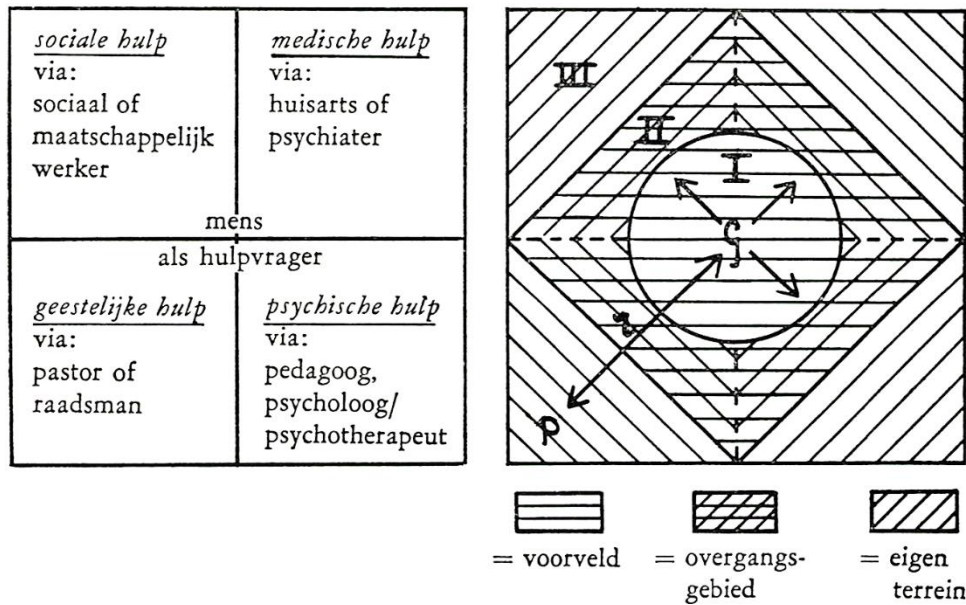
Hulpverlening vindt plaats op allerlei terreinen. Sociaal, medisch, geestelijk en psychisch. Met het functieverlies van de kerk – waar Heitink al in de jaren ’70 over schrijft – verliest ook het pastoraat voor een deel zijn functie. Verschillende functies van het kerkenwerk worden overgenomen door de samenleving. Van oorsprong zijn medische, sociaal-maatschappelijke en persoonlijk-psychische hulpverlening sterk met religieuze instituties verbonden. Bijvoorbeeld in de biecht, het diaconaat en in uitdrijvingen.

De verschillende terreinen van hulpverlening, zoals medische, sociale en psychologische hulpverlening, zijn ontstaan in de sfeer van religie, godsdienst en kerk (Heitink 1977, 238). Maar met de secularisering worden deze taken steeds meer overgenomen door niet-kerkelijke instellingen. Zowel in pastoraat als in psychologie en maatschappelijk werk staat het concrete leven en levensverhaal van specifieke mensen centraal. Als vorm van hulpverlening kan pastoraat vergeleken worden met medische zorg, maatschappelijk werk, psychosociale hulpverlening et cetera. Maar in al deze vormen van hulpverlening staat niet het geloofsaspect centraal. Voor het pastoraat is dat juist typerend: daar draait het om de verbondenheid van mensenlevens met het verhaal van God.

Om de verhouding tussen de verschillende soorten van hulpverlening in kaart te brengen gebruikt Heitink een model (figuur 1). Hiermee wil hij duidelijk maken dat de mens als hulpvrager zich op het terrein van de hulpverlening naar vier kanten bewegen kan; in sociale, medische, pastorale of therapeutische richting.

³ Joh. 21,15-17.

⁴ 1 Pet. 5, 2.

Model:

Op bovenstaande wijze willen we duidelijk maken dat de mens als hulpvrager zich op het terrein van de hulpverlening naar vier kanten bewegen kan: in sociale, medische, pastorale of therapeutische richting.

Rechts is het gemeenschappelijke en het eigene binnen het ene veld van de hulpverlening aangegeven: I is het z.g. voorveld, II het overgangsgebied, III het eigen terrein. P r G = de relatie Pastor-Gesprekspartner.²⁴²

Figuur 1: De hele mens in zijn relaties. (Heitink 1977, 282).

Pastoraat heeft ten opzichte van andere hulpverlening haar eigen accenten. Ganzevoort en Visser noemen vier vlakken waar dat op te zien is. Het eerste is inhoudelijk. En hier zien we een begrenzing ten opzichte van andere vormen van hulpverlening. De pastor krijgt te maken met onderwerpen die specifiek bij hem thuishoren. Dat zijn de vragen die bij uitstek geloofsvragen zijn en die een theologische deskundigheid vereisen. Hieronder vallen geloofstwijfel, lijden, voorzienigheid, zonde en vergeving, de interpretatie van de Bijbel of ethische keuzes. Toch zit er op het vlak van inhoud ook een verbreding wanneer je pastoraat vergelijkt met het werk van de psycholoog of psychotherapeut. De pastor is veel meer een generalist die het hele arsenaal aan menselijke problemen op zijn of haar bord kan krijgen (Ganzevoort & Visser, 30-31).

Het tweede eigen veld van pastoraat is de context. Pastoraat speelt zich meer af binnen een geloofsgemeenschap dan andere gebieden van hulpverlening. De band met de kerk is nauw. Ook in de geestelijke verzorging is er een band met de kerk, maar die is lossler. In het pastoraat is de zorg ingebed in het totaal van activiteiten in de gemeente. Dit maakt direct de kring breder dan het contact tussen pastor en pastorant. Deze context kan voor een pastorant een reden zijn om contact te zoeken met een pastor. Tegelijk kan het ook reden zijn om een andere hulpverlener te benaderen. Na een misschien intensieve begeleiding moeten de pastor en pastorant in dezelfde context verder, terwijl de pastorant na een therapeutische relatie definitief afscheid kan nemen van zijn hulpverlener. (Ganzevoort & Visser, 31-32).

Daarnaast is het perspectief van pastoraat anders. Dat is het derde veld. Wanneer iemand kiest voor pastorale begeleiding is dat ook vaak een keuze om dat wat besproken moet worden in het perspectief van het geloof te bespreken. Ook wanneer er niet expliciet gesproken wordt over God, is de pastor voor het gevoel van veel mensen de vertegenwoordiger van God, van het christendom en van de kerk.

In het perspectief van pastoraat is onmiddellijk aan de orde dat God iets te maken heeft met ons leven (Ganzevoort & Visser, 32).

Het laatste veld dat Ganzevoort en Visser noemen waar pastoraat een eigen accent heeft, is de methode. Er is hier veel overlap met andere vormen van hulpverlening. Bij veel hulpverleners ligt de methode vooral in gesprek. Maar iedere specialist heeft zijn eigen toevoegingen bij die methode. Zo voegt een arts medicatie toe aan de methode en een pastor het gebruik van de Bijbel, gebed of het inschakelen van mensen uit de geloofsgemeenschap (Ganzevoort & Visser, 33).

2.4. Pastoraat binnen de praktische theologie

Niet alleen op het terrein van andere vormen van hulpverlening heeft het pastoraat een eigen positie. Ook binnen de (praktische) theologie en binnen de kerkelijke gemeente heeft pastoraat een eigen identiteit. Pastoraat raakt aan praktijken als preken, catechese, diaconaat of het opbouwen van de geloofsgemeenschap. De overeenkomst is dat God in al deze vormen van kerkelijke presentie centraal staat. Maar in al deze activiteiten krijgt het een verschillende uitingsvorm. Zo is catechese of een viering minder persoonlijk dan pastoraat en is diaconaat meer gericht op maatschappelijke problematiek (Ganzevoort & Visser 2012, 22).

Ook Peter van de Kamp wijst op het eigen karakter van pastoraat binnen theologie en praktische theologie. Typerend voor pastoraat is de aandacht voor de persoonlijke leefsituatie van mensen in het licht van Gods woord. Dit accent vinden we niet zo terug in andere theologische disciplines (Van de Kamp 2013, 19).

De kerkelijke gemeente is de thuisbasis van het pastoraat (Van de Kamp 2013, 12). De gemeente stelt in het gespecialiseerde pastoraat de pastor ter beschikking aan de mensen. Toch betekent dit niet dat pastoraat opgesloten blijft in een kerkelijke gemeente. Het gaat om de dienst aan mensen (Heitink 1977, 238). Hierin is de pastor er niet alleen voor de leden van zijn gemeente, maar ook voor anderen die een beroep op hem willen doen. Zo plaatst de kerk pastores in verschillende vormen van categoriale zorg. Zoals pastoraat binnen het leger, in ziekenhuizen en psychiatrische centra of in het justitiepastoraat (Heitink 1977, 352).

2.5. Pastoraat en geestelijke verzorging

Pastoraat staat niet gelijk aan geestelijke verzorging. Het eigen profiel van pastoraat is dat de verhalen van mensen op een of andere manier met God en zijn evangelie verbonden worden. Zo kunnen we het pastoraat zien als dialoog. Het is niet alleen een gesprek tussen de pastor en pastorant, ook God wordt gesprekspartner (Van de Kamp 2013, 13). Dit geldt ook voor de geestelijke verzorging, hoewel daar meer dan in een kerkelijke gemeente sprake is van een levensbeschouwelijke pluraliteit. De geestelijke vragen variëren steeds meer en moeten van een antwoord op maat van de problematiek van de persoon worden voorzien (Schilderman 2015, 13). Oorspronkelijk was geestelijke verzorging pastoraat buiten de kerk. Zorg voor mensen die door omstandigheden niet deel konden nemen aan de geloofsgemeenschap waar ze bij horen. Hoewel de praktijk van de geestelijke verzorging al eeuwenoud is, is ze in beweging. De rol van traditionele kerken is afgenomen. Levensbeschouwelijk gezien putten mensen uit steeds meer verschillende bronnen (VGZ 2015, 4). In de geestelijke verzorging is het uitgangspunt het levensbeschouwelijk kader van de gesprekspartner. Niet het kader of de traditie van de geestelijk verzorger. De symbolische belichaming van de geestelijk verzorger is van meer belang dan de kerkelijke legitimatie. In pastoraat is dat anders. Daar komen pastor en pastorant vrijwel altijd uit dezelfde levensbeschouwelijke achtergrond, vaak uit dezelfde geloofsgemeenschap. Vanaf de jaren

zeventig, na de ontzuiling, heeft de geestelijk verzorger een steeds duidelijker plek verworven in het publieke domein; in zorg, justitie en defensie. Omdat hier publieke belangen worden gediend, is in dit domein de overheid actief of houdt ze er toezicht op. Dit betekent dat de geestelijke verzorging een beroep is op het raakvlak van kerk en staat (Schilderman 2015, 6). Geestelijke verzorging kan worden opgevat als een samenwerkingsverband tussen kerk en overheid. Het zogenaamde 'religieus kapitaal' wordt buiten de kerkmuren in het publieke domein geïnvesteerd. Maar deze band tussen kerk en staat is een blijvend voorwerp van discussie. Enerzijds worden geestelijk verzorgers, met name bij justitie en defensie, aangesteld door zendende instanties. Anderzijds is de overheid verantwoordelijk voor de financiering (Schilderman 2015, 7-8).

Volgens Ganzevoort en Visser is het onderscheid tussen pastoraat en geestelijke verzorging geen scherp principieel of inhoudelijk onderscheid. Ze volgen wat Heitink zegt: geestelijke verzorging is een verbijzondering van pastoraat op het vlak van professionaliteit en omgekeerd pastorale zorg is een verbijzondering van geestelijke verzorging als het gaat om christelijke inhoud. Voor zover er een onderscheid te maken valt, heeft dat te maken met specifieke levensthema's en praktische omstandigheden. Zo zal een geestelijk verzorger in een ziekenhuis veel meer te maken krijgen met leven en dood, en een geestelijk verzorger in een justitiële inrichting veel meer met schuld en vergeving. Een ander verschil met de kerkelijke context is dat men binnen de geestelijke verzorging minder de geloofsgemeenschap kan inzetten (Ganzevoort & Visser 2012, 29). Schilderman maakt onderscheid tussen kerkelijk gebonden of ongebonden geestelijk verzorgers. Ongebonden geestelijk verzorgers hebben geen band met een zendende instantie (Schilderman 2015, 15). Volgens hem zit het verschil daartussen in de notie van het ambt. Hij vraagt zich af of het beroep van geestelijk verzorger wel een ambt is, maar dit is geen eenvoudige vraag. Binnen de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) wordt een ambt breder gezien dan in de Rooms-Katholieke Kerk (RKK) (Schilderman 2015, 14). Toch constateert Schilderman dat er geen sprake kan zijn van een ambt in het geval van 'ongebonden geestelijk verzorgers'. Het ambt is een legitieme kwalificatie voor geestelijk verzorgers die personen bedienen op hun confessionele identiteit en die hen op hun kerkelijke geloofsvoorkeuren kunnen aanspreken. Maar tegelijk is geestelijke verzorging geboden voor mensen die zich kerkelijk niet (meer) thuis voelen (Schilderman 2015, 17). Schilderman ziet een persoonlijk doorleefde spiritualiteit als belangrijker dan dat de geestelijk verzorger kerkelijk gebonden of ongebonden is (Schilderman 2015, 19). Geestelijke verzorging als gebonden beroep heeft, historisch gezien vanuit de verzuiling enige vanzelfsprekendheid, maar het is geen kerkelijke instelling meer. Het wordt betaald vanuit publieke middelen en krijgt in publieke instellingen gestalte. Ook in de uitvoering volgt de geestelijke verzorging vaak geen specifieke confessie. Vieringen zijn vaak oecumenisch en persoonlijke varianten van zingeving staan centraal (Schilderman 2015, 22).

2.6. Tussenmenselijke relaties en onderlinge zorg

Naast een identiteitsbepaling van pastoraat in hulpverlening en in de kerkelijke identiteit, zoeken Ganzevoort en Visser de identiteit van pastoraat ook in tussenmenselijke relaties. Een duidelijke overeenkomst tussen pastoraat en andere tussenmenselijke relaties is de persoonlijke sfeer van gesprekken, het delen van een leefwereld. Soms kunnen pastorale gesprekken ervaren worden als gezellig en als een bezoek van een kennis. Toch is er in het pastoraat geen totale gelijkwaardigheid. De pastor is verantwoordelijk voor het bewaken van de grenzen tussen pastor en pastorant. Het gaat in pastoraal contact om het welzijn van de gesprekspartner en niet om de behoeften van de pastor. De ambtelijke en professionele distantie van de pastor is een groot verschil met intermenselijke contacten tussen andere gemeenteleden (Ganzevoort & Visser 2012, 24-25).

Ook Gerben Heitink wijst op de professionele en ambtelijke kant van het pastoraat. Hij ziet veel activiteit in kerkelijke gemeentes. Er zijn veel vormen van omzien naar elkaar. Toch ziet hij het werk van pastores als een noodzakelijke aanvulling. Pastores zijn opgeleid als theoloog en hebben zich in hun opleiding bekwaamd op pastoraal gebied. Daarnaast hebben zij een ambt of een aanstelling in een gemeente. Hun taak binnen het pastoraat is om alle vormen van omzien naar elkaar te stimuleren en te instrueren (Heitink 1998, 18).

Heel globaal is pastoraat te omschrijven als 'de zorg voor het verhaal van mensen in relatie tot het verhaal van God' (Ganzevoort & Visser 2012, 26). Een specifiekere definitie komt van Gerben Heitink:

Onder pastorale zorg wordt verstaan de zorg en aandacht, die

- zich richt op 'heel de mens', onder het aspect van diens geestelijk functioneren,
- oog heeft voor contingente situaties en omstandigheden,
- plaats heeft via ontmoeting, gesprek en ritueel, individueel of in groepen,
- de vorm aanneemt van onderling pastoraat of professionele begeleiding,
- opkomt uit de christelijke traditie met haar joodse wortels,
- zich verbonden weet met de christelijke geloofsgemeenschap,
- tot gevolg heeft dat mensen iets ervaren van heling, ondersteuning, leiding en verzoening in hun leven,
- een relatie onderhoudt met andere vormen van zorg en begeleiding binnen de context van de moderne samenleving (Heitink 1998, 41).

Het onderscheid tussen pastorale zorg en onderlinge zorg kent geen scherpe lijn. Pastoraat begint vaak in een concrete situatie waarin mensen iets meemaken. Dit kan zich voordoen op psychisch of relationeel vlak. Of er is iets voorgevallen in de werksfeer van de pastorant. Maar al deze situaties zijn gekoppeld aan het overkoepelende levensverhaal van mensen. Mensen kunnen hun verhaal vertellen aan een pastor. Dit kan een predikant zijn, maar ook een pastoraal werker, ouderling of een medechristen zonder speciale kerkelijke taak (Van de Kamp 2013, 11-12). In de vroege kerk al was de zorg voor elkaar niet voorbehouden aan de pastor. Heitink haalt een beschrijving aan van Adolf Harnack, die het evangelie beschrijft als 'das Evangelium der Liebe und Hülfeleistung'. Hij wijst in dit verband op de zeven werken van barmhartigheid uit Matteüs 25, die de eerste christenen als het ware zijn ingeprent. Pas in de loop der tijd zijn deze werken verzelfstandigd en geprofessionaliseerd. In onder andere armenzorg, ziekenzorg en begrafenisonderneming (Heitink 1977, 259).

En ook vandaag de dag zijn in het pastoraat verschillende groepen actief. Van oudsher – en nog altijd – zijn de ouderlingen actief in het pastoraat. Daarnaast functioneert ook de predikant op dit terrein. Hij is professioneel geschoold en krijgt daarom vaak de lastiger en meer gecompliceerde situaties op zijn bord. Sinds een aantal jaar houdt zich hier ook de pastoraal werker, die ook als professional geschoold is, mee bezig. Als laatste groep zijn er ook nog gemeenteleden die zich bezighouden met pastoraat. Bijvoorbeeld in een kleine kring binnen de gemeente of omdat ze hiervoor worden ingeschakeld door de gemeente. Deze drie groepen, ouderlingen, predikanten en gemeenteleden, zien we ook al genoemd in het Nieuwe Testament en in de praktijk van de vroege kerk. Hiermee is niet gezegd dat deze groepen allemaal dezelfde verantwoordelijkheden en competenties hebben (Van de Kamp 2013, 148-149).

2.7. Het ABC-model

Om iets meer te zeggen over het verschil tussen onderlinge zorg en pastorale zorg, kunnen we kijken naar het ABC-model voor spirituele zorg uit de richtlijn 'Zingeving en spiritualiteit in de palliatieve fase'. Een richtlijn die ontwikkeld is in opdracht van het Integraal Kankercentrum Nederland (IKNL) (VGZ 2018, 21). Deze richtlijn is geschreven voor gebruik in de zorg, maar ook te gebruiken in gemeentepastoraat. Omdat deze thesis handelt in de setting van de kerkelijke gemeente, spreken we hier van pastoranten en pastoren. Niet van geestelijk verzorgers, cliënten of patiënten.

In het ABC-model zien we dat aandacht (A) en begeleiding (B) in elkaar overlopen. Aandacht is altijd van belang en kan zowel door professionals als vrijwilligers of mede-gemeenteleden worden gegeven. Een voorbeeld van aandacht is de 'bloemengroet' die gebracht kan worden aan een gemeentelid vanwege een overlijden, ziekte of juist een verjaardag of geboorte. Ook een kop koffie bij een ouder gemeentelid of een bijeenkomst van een (mini)wijk valt onder aandachtgeven. Begeleiding is meer gespecialiseerd en vindt alleen plaats wanneer de pastorant dit op prijs stelt. Daarnaast is voor het geven van kundige begeleiding in spirituele zorg een zekere mate van scholing nodig (VGZ 2018, 21). In gevallen waar crisisinterventie (C) noodzakelijk is, is het van belang om te bepalen naar wie er doorverwezen wordt. Hierin zijn de aard van de problematiek en de identiteit en wensen van de pastorant sturend. Niet voor alle crises heeft de pastor de juiste instrumenten in handen en het kan zijn dat hij de pastorant naar een andere zorgprofessional doorverwijst. In de beschreven casestudy's (hoofdstuk 4) zijn de elementen uit het ABC-model terug te zien. Dit wordt beschreven in het vijfde hoofdstuk, de analyse van de casestudy's.

Er is niet te zeggen dat pastoraat altijd uit alleen aandacht, begeleiding of crisisinterventie is, of juist een combinatie van die drie. Het verschilt per situatie wat er nodig is en wat er door de pastorant verlangd wordt. Daarnaast kunnen de drie elementen elkaar ook beïnvloeden. Bij Jonatan en Petra zien we dat aandacht kan leiden tot begeleiding. En bij Heleen zien we dat door begeleiding van haar pastor crisisinterventie uitblijft.

Ganzevoort en Visser, maar ook Van de Kamp wijzen erop dat pastoraat gericht is op mensen en op hun persoonlijke leefsituatie (Ganzevoort & Visser 2007, 265; Van de Kamp 2013, 51). Pastoraat begint vaak met een verhaal vanuit de actuele leefsituatie van de pastorant. Dit verhaal is verbonden met het achterliggende levensverhaal. Door het levensverhaal dat mensen vertellen, aan zichzelf en aan anderen, ervaren we continuïteit in ons leven (Van de Kamp 2013, 52). Het ene element uit een levensverhaal heeft genoeg aan aandacht. Een ander element kan intensievere begeleiding vragen en in andere gevallen kan crisisinterventie noodzakelijk zijn. Pastoraat is maatwerk, passend bij mensen in hun persoonlijke levenssituatie en in hun specifieke levensfase. Peter van de Kamp geeft een werkschema met vijf stappen voor narratief pastoraat (Van de Kamp 2013, 141-142). Allereerst moet de pastor luisteren, hij moet de pastorant erkennen als auteur van zijn eigen verhaal, registreren wie er een rol spelen en doorvragen naar het verhaal. De volgende stap is de analyse. Hierin probeert de pastor het levensverhaal helder te krijgen, welk perspectief de pastorant inneemt en hoe God aanwezig is. Stap drie is het bepalen en benoemen van de plot-analyse: welk bijbels-antropologisch accent wordt gelegd in het levensverhaal van de pastorant? Is dit een accent van schepping, zondeval, verlossing of voleinding? De vierde stap is het onderzoeken van dit bijbels-antropologisch accent en het verhaal van de pastorant in het bredere perspectief van Gods verhaal zetten. Als laatste stap replotten de pastorant en pastor samen het levensverhaal.

2.8. Thema's in het pastoraat

Wat er nodig is in een situatie hangt mede af van wat er speelt. Ganzevoort en Visser noemen een aantal ingrijpende gebeurtenissen of emoties die in levens van mensen voor kunnen komen en in pastorale begeleiding aan bod kunnen komen. Een aantal van deze gebeurtenissen of emoties zullen we ook terug zien komen in de casestudy's. Allereerst noemen Ganzevoort en Visser verlies als groot thema. Verlies kan voorkomen op allerlei terreinen. Mensen kunnen hun gezondheid verliezen of hun partner, vrienden, werk, idealen of vertrouwen in hun leven (Ganzevoort & Visser 2007, 290). Een reactie op verlies kan woede of geweld zijn, dit is het tweede grote thema dat Ganzevoort en Visser noemen. Woede en geweld kunnen uitingen zijn van verzet tegen een ongewenste situatie (Ganzevoort & Visser 2007, 324). Woede kan energie geven om iets te laten slagen of juist processen stopzetten. Woede kan teleurstellingen of verwachtingen uiten die daarvoor bij een ander niet bekend waren. Het kan angst reduceren of iemand assertiever maken. Woede is ambivalent, terwijl geweld bijna per definitie een negatief label heeft: gedrag om een ander te beschadigen (Ganzevoort & Visser 2007, 326). Het ondersteunen van het verzet van de pastorant, ook als dit zich uit als woede, kan een belangrijk aspect in de pastorale zorgverlening zijn (Ganzevoort & Visser 2007, 238-239). Het derde grote thema dat Ganzevoort en Visser benoemen is schuld en schaamte. Schuld en schaamte zijn niet elkaars gelijken, maar liggen wat betreft betekenis dicht naast elkaar en overlappen op onderdelen zelfs. Schuld en schaamte zijn emoties die het menselijk tekort uitdrukking kunnen geven, het speelt wanneer we de grenzen van onze identiteit ontmoeten; de momenten dat we niet geleefd hebben naar wie we volgens onszelf of anderen moeten zijn (Ganzevoort & Visser 2007, 347). Schuld hangt samen met zonde. Aan schuld en zonde wordt in pastoraat veel aandacht gegeven. De diepste nood van een mens is de zonde. De hoogste hulp is vergeving. Dat betekent dat pastoraat uiteindelijk gericht is op het aan het licht brengen van de schuld die de mens heeft tegenover God (Ganzevoort & Visser 2007, 352). Het begrip schaamte is eerder gekoppeld aan falen. Er kan intern een kloof zijn tussen het ideale 'ik' en de werkelijkheid. Maar ook extern kunnen anderen op allerlei manieren schaamte bij ons oproepen. Wanneer dit eenmalig gebeurt, grijpt dit vaak niet zo diep in in een bestaan, structureel beschaamd worden daarentegen kan een gevoel van minderwaardigheid en een blijvende kwetsbaarheid teweegbrengen (Ganzevoort & Visser 2007, 353-354). Belangrijk in pastoraat is dat mensen zichzelf gaan aanvaarden. Enerzijds de aanvaarding van de eigenwaarde van zichzelf, anderzijds de aanvaarding van het gegeven dat we mensen zijn met beperkingen (Ganzevoort & Visser 2007, 361). Het laatste grote thema dat Ganzevoort en Visser noemen is angst en verlangen. Dit zijn drijfveren achter een levensverhaal. Angsten en verlangens dringen ons een bepaalde kant op (Ganzevoort en Visser 2007, 377). Menselijke angst kan in het pastoraat in verband gebracht worden met Gods liefde die de angst uitdrijft (Ganzevoort & Visser 2007, 381). Een pastor hoeft niet de therapeutische weg uit te stippelen voor een angstige pastorant. Wel is het van belang dat de pastorant zich niet bedreigd voelt. In de veilige ruimte die ontstaat, mag de pastor de angsten van de pastorant benoemen en deze niet bij voorbaat toedekken (Ganzevoort & Visser 2007, 382). In verlangen gaat het altijd om iets dat gemist wordt, bijvoorbeeld vriendschap of bevestiging. Ganzevoort en Visser zien in elk verlangen een ultieme richting, namelijk God. (Ganzevoort & Visser 2007, 388-389). In het pastoraat komt het erop aan het verhaal van God zo te laten klinken dat er verbindingen oplichten. Daarin heeft een pastor een centrale positie.

2.9. Samenvatting

Wat kunnen we nu zeggen over gemeentepastoraat? Gemeentepastoraat is een bijzondere vorm van zorg voor elkaar. Deze zorg is niet recent opgekomen, maar was al zichtbaar in de tijd van de vroege kerk. In navolging van God, als de goede herder, mogen ook zijn mensen zorgen voor elkaar. Pastoraat

heeft op het terrein van zorg en hulpverlening haar eigen plaats naast sociale, medische en psychische hulp. Haar thuisbasis in de kerkelijke gemeente (maar niet exclusief daar) maakt dat de inhoud en het perspectief van de gesprekken een andere lading krijgen. Ook de positie van de pastor maakt dat de gesprekken een bepaalde inhoud krijgen. Ook zonder dat God expliciet ter sprake komt, is de pastor voor het gevoel van veel mensen de vertegenwoordiger van God, het christendom en de kerk. Dit betekent niet dat de pastor altijd een geschoold professional is. Pastorale gesprekken kunnen ook gevoerd worden door gemeenteleden zonder speciale kerkelijke taak of door ouderlingen. Typerend voor pastoraat is dat impliciet of expliciet de inhoud van het christelijk geloof aan de orde komt. Verhalen van mensen worden op de een of andere manier met God en zijn evangelie verbonden. Zo ontstaat er een dialoog. Een gesprek tussen de pastor en pastorant waar ook God een duidelijke plaats inneemt.

Pastoraat en geestelijke verzorging kennen eenzelfde achtergrond, maar zijn niet gelijk aan elkaar. Over het algemeen kunnen we zeggen dat pastoraat plaatsvindt binnen de muren van de kerk en geestelijke verzorging extramuraal is. Verschillen hierin zijn ook de opvatting van het ambt en de pluraliteit van de levensovertuiging en zingeving. In een kerk is dit vaak eenduidiger dan in een zorginstelling, bij justitie of defensie. Pastoraat, en ook geestelijke verzorging, kent allerlei thema's en verschillende manieren om daar mee om te gaan. De een heeft vooral belang bij aandacht, een ander heeft intensievere begeleiding nodig en bij een derde is crisisinterventie noodzakelijk. Grote thema's die in pastoraat voor kunnen komen zijn verlies; woede en verdriet; schuld en schaamte en angst en verlangen.

3. De casestudy

3.1. Introductie

In dit derde hoofdstuk willen we kijken naar wat een casestudy is en hoe deze wordt gebruikt. Voor we naar de casestudy zelf kijken, kijken we eerst kort naar onderzoeksmethoden in het algemeen (paragraaf 3.2). Zo zien we welke plek de casestudy binnen dit veld inneemt en wat haar unieke eigenschappen zijn ten opzichte van andere vormen van onderzoek. Het blijkt niet eenvoudig om een vastomlijnde definitie van een casestudy te geven, toch geven we in paragraaf 3.3 enkele definities en zeggen daar kort iets over. In paragraaf 3.4 kijken we naar de ontwikkeling van de casestudy door de tijd heen. Vanuit het gebruik in en de ontwikkeling van de casestudy in het onderwijs, maken we de stap naar de geestelijke verzorging. Vervolgens behandelen we enkele misverstanden die er voorkomen in casestudyonderzoek in paragraaf 3.5. In paragraaf 3.6 willen we uitleggen wat casestudy's opleveren. Hierna geven we afzonderlijk aandacht aan het Case Studies Project (CSP), in paragraaf 3.7 en gaan we kort in op casestudy's in het pastoraat (paragraaf 3.8). In de daaropvolgende paragraaf, 3.9, volgt een toelichting op de methode die gebruikt wordt in het CSP. Hierbij wordt het format van het CSP als uitgangspunt genomen. Dit format wordt ook gebruikt bij de casestudy's die in hoofdstuk 4 worden weergegeven. In paragraaf 3.10 geven we de opzet van het eigen onderzoek weer. Het hoofdstuk sluit af met een samenvatting.

3.2. Onderzoeksmethoden

Bij het doen van onderzoek zijn er verschillende methoden die we kunnen gebruiken om antwoord te krijgen op de vragen die we stellen. Elke methode heeft zijn eigen voordelen en sterke punten. Deze hangen samen met verschillende voorwaarden. Wanneer we welke methode gebruiken hangt af van de vorm van de onderzoeksvraag (a), de controle die de onderzoeker heeft over de gebeurtenissen (b) en de mate waarin het onderzoek zich focust op hedendaagse dan wel historische gebeurtenissen (c) (Yin 2018, 9). Zo kan een onderzoeker een enquête houden om antwoord te krijgen op zijn onderzoeksvraag, maar dat is alleen mogelijk als het onderzoek zich richt op gebeurtenissen die mensen hebben meegemaakt.

Method	(a) Form of Research Question	(b) Requires Control Over Behavioral Events?	(c) Focuses on Contemporary Events?
Experiment	how, why?	yes	yes
Survey	who, what, where, how many, how much?	no	yes
Archival Analysis	who, what, where, how many, how much?	no	yes/no
History	how, why?	no	no
Case Study	how, why?	no	yes

Tabel 1 Relevant Situations for Different Research Methods (Yin 2018, 9).

Uit het schema (tabel 1) kunnen we aflezen dat de casestudy de voorkeur heeft wanneer we een vraag stellen naar het 'hoe' en het 'waarom' van een gebeurtenis die in het heden plaatsvindt, maar waarbij de onderzoeker geen controle heeft over het gedrag van de onderzochte personen. Er is geen formule

die ons helpt te besluiten wanneer een casestudyonderzoek de beste keuze is. Maar over het algemeen kunnen we stellen dat hoe meer de onderzoeksvraag als doel heeft om een hedendaagse omstandigheid uit te leggen, hoe meer casestudyonderzoek relevant is (Yin 2018, 4).

3.3. Definities

Verschillende auteurs (Gerring 2007, 17; Simons 2009, 19; Yin 2018, 14) geven aan dat het lastig is om een definitie te geven van een casestudy. De term 'casestudy' heeft namelijk een verschillende betekenis voor verschillende mensen en binnen verschillende disciplines. Casestudy's kunnen vele vormen aannemen, ze kunnen onderzoekend, beschrijvend of uitleggend zijn. Een casestudy kan bestaan uit een enkele casus, maar ook uit meerdere casussen. Het kan een kwalitatief goed maar kwantitatief klein onderzoek zijn. Ook kan het betekenen dat het onderzoek omvangrijk maar compact is. Verder zou de term 'casestudy' iets kunnen zeggen over de aard van of de hoeveelheid bronnen waaruit het onderzoek put. De terminologie die wordt gebruikt om iets te zeggen over casestudy's is zo gevarieerd dat John Gerring het omschrijft als een moeras. Hij somt op: een casestudy is kwalitatief; etnografisch; procesvolgend; holistisch; naturalistisch of triangulerend (Gerring 2006, 18). Maar dit betekent niet dat er niets te zeggen valt over casestudy's. Gerring maakt de vergelijking met de bouw van een huis. Wanneer iemand wil leren hoe hij een huis bouwt, kan hij talloze huizen en hun constructies bestuderen en zo kennis opdoen over hoe hij het zelf kan bouwen. Gerring noemt dit de *cross-casemethode*. Een andere mogelijkheid is om één huis heel grondig te bestuderen. Dit is dan de casestudy (Gerring 2006, 1). Gerring geeft geen definitie van wat een casestudy is maar omschrijft het gebruikte vocabulaire (Gerring 2006, 19-20):

Case connotes a spatially delimited phenomenon (a unit) observed at a single point in time or over some period of time. It comprises the type of phenomenon that an inference attempts to explain. (...) Each case may provide a single observation or multiple (within-case) observations.

A case study may be understood as the intensive study of a single case where the purpose of that study is – at least in part – to shed light on a larger class of cases (a population).

Case study research may incorporate several cases, that is, multiple case studies.

Gary Thomas maakt onderscheid tussen het *subject* en het *analytical frame*. Het subject is het onderwerp van de casestudy. Het analytical frame is het perspectief van waaruit het wordt onderzocht. Thomas noemt de Koreaanse Oorlog als voorbeeld. 'De Koreaanse Oorlog' op zichzelf (subject) kan geen casestudy zijn, het moet ergens over gaan (analytical frame). Je kunt wel zeggen dat de Koreaanse Oorlog een casestudy is van een oorlog. En dan is het ook nog de vraag waarom het interessant is deze te onderzoeken. Is het een goed voorbeeld van een grensconflict of weerstand tegen communistische expansie? Een casestudy kan niet zonder een specifiek perspectief (Thomas 2016, 14-15).

Yin geeft wel een definitie. Namelijk een tweeledige definitie van een casestudy als onderzoeksmethode. Het eerste deel van zijn definitie is het doel van een casestudy. Omdat niet altijd duidelijk is waar de grens tussen fenomeen en context ligt, bestaat het tweede deel uit methodologische karakteristieken van een casestudy (Yin 2018, 15).

1. *A case study is an empirical method that*
 - *investigates a contemporary phenomenon (the "case") in depth and within its real-world context, especially when*
 - *the boundaries between phenomenon and context may not be clearly evident.*

2. A case study

- *cope with the technically distinctive situation in which there will be many more variables of interest than data points, and as one result*
- *benefits from the prior development of theoretical propositions to guide design, data collection, and analysis, and as another result*
- *relies on multiple sources of evidence, with data needing to converge in a triangulating fashion.*

Helen Simons voegt aan de definities die zij noemt (onder andere die van Yin) een doel en focus van het casestudyonderzoek toe (Simons 2009, 21).

A case study is an in-depth exploration from multiple perspectives of the complexity and uniqueness of a particular project, policy, institution, programme or system in a 'real life' context. It is research-based, inclusive of different methods and is evidence-led. The primary purpose is to generate in-depth understanding of a specific topic (as in a thesis), programme, policy, institution or system to generate knowledge and/or inform policy development, professional practice and civil or community action.

We zien in deze definities dat het doel van een casestudy is om kennis en vaardigheden te verkrijgen. Deze kennis wordt opgedaan in het echte leven. De schrijvers verschillen wel van mening wat een casestudy in wezen is. Yin spreekt van een methode en Thomas noemt het een designframe. Hij noemt de casestudy geen methode, maar een manier om iets in detail te onderzoeken en vanuit verschillende gezichtspunten te benaderen (Thomas 2016, 9). Ook Martin Walton en Sjaak Körver zien casestudyonderzoek niet als methode. Zij zien de eenheid van casestudy's niet in een specifieke methodiek, maar in de toepassing van één of meerdere methodes om onderzoek te doen naar een bepaald onderwerp en dat te beschrijven. Verschillende benaderingen van het beschrijven van casestudy's worden zichtbaar en dit maakt het beschrijven en vergelijken ervan lastig. De relatie tussen theorie en praktijk lijkt in het bijzonder ongrijpbaar. Het gebruik van theoretische modellen en concepten is nauwelijks zichtbaar in het materiaal. Het Nederlandse Case Studies Project (CSP), dat vanaf paragraaf 3.7 uitvoeriger aan bod komt, wil deze kwesties aanpakken door te werken met een standaardformat en standaardprocedures. De belangrijkste vraag is: 'Wat doen geestelijk verzorgers en waartoe?' (Walton en Körver 2017, 258). Dit is wat Thomas het 'analytical frame' noemt. Het doel van het onderzoek is om 'good practices' te traceren, en vooral criteria daarvoor. In het kader van het CSP beschouwen Körver en Walton een casestudy als:

Een informatief verhaal op basis van een methodische beschrijving en reflectie waarin het begeleidingsproces en de bijdrage van de geestelijke verzorging worden gerepresenteerd en beargumenteerd. Dit betekent in ieder geval dat het CSP zich concentreert op individuele contacten en contacten met een kleine groep (Körver en Walton 2019, 19).

3.4. De geschiedenis van casestudy's

De casestudy is niet ontworpen als onderzoeksmethode binnen de praktische theologie. Het is meer in het algemeen een goede manier om te leren van concrete menselijke ervaring, in zowel onderzoek, onderwijs als super- en intervisie. Het gebruik van verhalen of gelijkenissen om iemand te onderwijzen kennen we al uit de Bijbel. Zo confronteerde de profeet Nathan koning David met zichzelf door een verhaal te vertellen⁵ en gebruikt Jezus gelijkenissen als die van de barmhartige Samaritaan of de

⁵ 2 Sam. 12, 1-6.

verloren zonen⁶ om zijn toehoorders te onderwijzen over het koninkrijk van God. In modernere tijden is de casestudy vooral van belang geweest binnen de psychologie. Sigmund Freud (1856-1939) schreef uitgebreide casussen om zijn bevindingen te illustreren en te beschrijven (Asquith 2010, 141). Rond dezelfde tijd, in 1870, introduceerde Christopher Langdell de casestudy als onderwijsmethode op Harvard Law School, waar hij decaan was. Deze onderwijsmethode sloeg aan en in het begin van de 20^e eeuw werd de casestudy gebruikt in vooruitstrevende medische opleidingen en opleidingen in sociaal werk (Hunter 2005, 124-125). In dezelfde periode werd de casestudy ook binnen de geesteswetenschappen ontwikkeld. Als geestelijk verzorger in het ziekenhuis van Worcester, Massachusetts, werkte Anton Boisen samen met een groepje theologiestudenten. Hij ontwikkelde de casestudy als een vorm van onderzoek en onderwijs voor zijn studenten. Belangrijk hierin was dat de patiënten werden gezien als *living human documents* en het 'lezen' van de patiënten was een essentieel onderdeel van zijn curriculum. Zijn doel was om theologiestudenten te helpen om hun eigen theologie te vormen vanuit een empirische basis (Schipani 2012, 93). De casestudy wordt vooral gebruikt om onderzoek te doen naar individuen, groepen, organisaties of sociale en politieke fenomenen. Het is dan ook niet verrassend dat de casestudy wordt gebruikt binnen onder andere de psychologie, sociologie en politicologie (Yin 2018, 5). In de tweede helft van de 20^e eeuw kreeg de casestudy in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten veel volgers in onderzoek binnen het onderwijs (Simons 2009, 13). Er was behoefte aan een nieuwe vorm van onderwijs, waarin ook de deelnemers een stem kregen. Hoewel de casestudy sindsdien in het onderwijs wordt gebruikt, wijst Stefan Gärtner erop dat de casestudy ondergesneeuwd dreigt te raken. Hij ziet binnen het onderwijs dat studenten niet altijd gestimuleerd worden om zelfstandig te werken of onafhankelijk van anderen keuzes leren maken. Het is eerder zo dat studenten antwoorden en strategieën aangereikt krijgen. Maar in de praktijk schieten deze vaak tekort. Inzichten moeten actief toegeëigend worden. Toch moeten we het overdragen en toe-eigenen van kennis en vaardigheden niet tegen elkaar uitspelen. Wel moeten we ons realiseren dat kennis, meer dan vroeger, in het teken staat van wat iemand in de praktijk doet of gaat doen. In het gebruik en bespreken van een casestudy worden theoretische kennis en praktische kunde gekoppeld. Dit helpt (toekomstige) professionals om, mede op grond van besproken ervaringen, in complexe situaties weloverwogen keuzes te maken (Gärtner 2019, 8-10).

3.5. Misverstanden over casestudy-onderzoek

De casestudy wordt vaak gezien als een vorm van onderzoek die veel beperkingen kent. Een casestudy biedt praktische, concrete en contextafhankelijke kennis. Vaak wordt dit gezien als minderwaardig ten opzichte van algemene en theoretische kennis, die onafhankelijk is van een context. Maar Bent Flyvbjerg ziet dit als een misverstand en wijst erop dat veel kennis die we hebben praktische kennis is. Zoals kunnen fietsen, of het interpreteren van beelden op televisie (Flyvbjerg 2006, 222). Met theoretische kennis komen we niet verder dan een beginnersniveau. In een onderwijssituatie kunnen goedgekozen casestudy's studenten helpen om op een hoger niveau te komen. Het hoogste niveau van leren kan alleen door ervaring bereikt worden. Het beste dat docenten kunnen doen voor hun studenten is hen dat te laten bereiken, bijvoorbeeld door stages (Flyvbjerg 2006, 223).

Een ander misverstand is dat een casestudy niet kan bijdragen aan wetenschappelijk onderzoek. Een casestudy focust op één ding – een persoon, groep, instituut of tijdvak – en daaruit kunnen we geen algemene kennis opdoen (Thomas 2016, 3). Maar volgens Flyvbjerg ligt het er net aan waar we het over hebben. Een casestudy is uitermate geschikt voor falsificatie. Wanneer we in een casestudy één observatie doen die niet past binnen een bewering, is de hele bewering onwaar. Het bekende

⁶ Luc. 10, 29-37; 15, 11-32.

voorbeeld hierbij is dat alle zwanen wit zijn. Als er dan één zwarte zwaan wordt gevonden, blijkt de bewering onwaar (Flyvbjerg 2006, 227-228). Toch kunnen we niet uit elke casestudy algemene kennis opdoen. Thomas noemt een medische behandeling die bij één patiënt kan werken, maar dit betekent niet dit bij alle patiënten met hetzelfde ziektebeeld toepasbaar is (Thomas 2016, 3). Flyvbjerg geeft toe dat een casestudy niet altijd de optimale manier van onderzoek is. De keuze van de vorm van onderzoek moet afhangen van het probleem en de omstandigheden (Flyvbjerg 2006, 226).

Het derde misverstand komt voort uit het voorgaande. Vaak wordt een casestudy gezien als een instrument om hypothesen mee te genereren in de eerste fase van een onderzoekstraject. Om deze hypothesen dan te testen en om theorieën uit te werken zouden andere methoden beschikbaar zijn. Flyvbjerg geeft toe dat een casestudy niet geschikt is om zoveel mogelijk informatie te verzamelen. Maar wijst erop dat juist de atypische of extreme casestudy's veel inzicht geven (Flyvbjerg 2006, 229). Uit een enkele casestudy valt veel informatie te halen, als het maar een 'critical case' is. Flyvbjerg noemt het voorbeeld van een bedrijf waar mensen die met oplosmiddelen werken lijden aan hersenschade. Om hier meer over te kunnen zeggen had men een veelheid aan bedrijven waar mensen met oplosmiddelen werken kunnen onderzoeken. Maar in plaats daarvan heeft men één bedrijf gekozen waar aan alle voorschriften rondom veiligheid werd voldaan. Dit is een critical case: als er bij dit ene bedrijf mensen met hersenschade werden gevonden, is het waarschijnlijk dat het bij de andere bedrijven ook zo is. Deze vorm van onderzoek scheelt tijd en geld. Het is lastig om een critical case te identificeren. Maar over het algemeen kunnen we zeggen dat het helpt om te kijken naar casussen waar het gaat om de meest of minst waarschijnlijke situatie. De meest waarschijnlijke casus wordt vaak gebruikt voor falsificatie en de minst gebruikelijke voor verificatie (Flyvbjerg 2006, 230-231).

Het vierde misverstand is dat een casestudy neigt naar verificatie: de vooraf gevormde mening van de onderzoeker wordt bevestigd. Dit is een algemene menselijke neiging en is overal terug te zien, ook in casestudy's. Het voordeel van casestudy's is juist dat het kan inzoomen op situaties in het echte leven en daar ook de theorieën direct kan testen. Juist binnen het casestudieonderzoek wordt vaak gerapporteerd dat de vooraf gevormde aannames en hypothesen onjuist waren en dat de casus de onderzoeker heeft gedwongen om de hypothese aan te passen (Flyvbjerg 2006, 234-235).

Tot slot bestaat er het misverstand dat het moeilijk is om algemene beweringen en theorieën te vormen op basis van specifieke casestudy's. Casestudy's bestaan vaak voor een groot deel uit verhalende stof. Hierin is de complexiteit van het leven goed te zien, maar een verhalende tekst is moeilijk in formules of theorieën te vatten. Flyvbjerg ontkent dit niet, maar vraagt zich af waarom dit een nadeel is. Een uitgebreide casestudy laat juist de rijke problematiek van een casus zien (Flyvbjerg 2006, 237) en geeft de lezer de mogelijkheid om een eigen interpretatie van de casus te vormen. Het doel van een casestudy is niet om iedereen hetzelfde te bieden, maar kan voor elk individu een ander doel dienen (Flyvbjerg 2006, 238). Juist de uitgebreidheid van een casestudy kan helpen om een onderwerp goed te volgen en daarvan te leren.

3.6. Wat leveren casestudy's op?

Wanneer er onderzoek moet worden gedaan binnen de geestelijke verzorging, denken veel geestelijk verzorgers aan studies als een randomized controlled trial (RCT) (Fitchett 2011, 4). Dit is een vorm van beschrijvend onderzoek waarin wordt geprobeerd de toestand van de cliënt te verklaren. Vervolgens wordt er geprobeerd deze kennis te vertalen naar experimenteel onderzoek om voorspellingen te doen over de toestand van de cliënt. Het doel hiervan is om een zorgpraktijk vorm te geven die gestoeld is op bewijs. Deze vorm van onderzoek noemen we 'evidence based practice' (EBP) (Visser en Damen 2020, 50). In een RCT worden mensen willekeurig aan een begeleiding of controlegroep

toegewezen. De mensen in de controlegroep krijgen andersoortige begeleiding of geen begeleiding. De begeleiding en de context zijn heel precies omschreven en zowel de cliënt als de behandelaar weten niet of de persoon die te onderzoeken begeleiding krijgt of hoort bij de controlegroep. In een RCT weten we met redelijke zekerheid dat verschil in toestand tussen cliënten toe te schrijven is aan de begeleiding. Het nadeel is echter dat RCT's nogal kunstmatig zijn; er doet een heel specifieke groep cliënten aan mee die helemaal niet representatief is voor alle cliënten met dezelfde hulpvraag. Want die zijn vaak gezonder en jonger en vaker vrouw. Daarnaast is de gegeven begeleiding minder gecontroleerd dan werd verwacht. 'Echte' cliënten volgen zelden precies de begeleiding zoals in het onderzoek voorgeschreven is en bezoeken vaak ook andere hulpverleners. (Visser en Damen 2020, 51). In EBP wordt sterk gedacht vanuit kwantitatieve onderzoeksmethoden. Een belangrijk nadeel van deze vorm van kwantitatief onderzoek is dat ze fragmentarisch zijn, ze kunnen nooit de complexiteit van de werkelijkheid goed weergeven. Een kwalitatieve onderzoeksmethode lijkt beter bij geestelijke verzorging te passen vanwege de persoonsgerichte en contextuele benadering. Kwalitatieve methoden brengen de context en complexiteit van de zorg beter in beeld (Visser en Damen 2020, 53-54). Gaby Jacobs en Sjaak Körver pleiten voor het gebruik van 'practice-based evidence' (PBE) om de eenzijdige nadruk op experimenteel onderzoek die in EBP is ontstaan te verminderen. PBE vindt plaats in de praktijk zoals deze is. De zekerheid dat de begeleiding de oorzaak is van veranderingen is lager, maar de gevonden resultaten komen dichterbij de buurt van begeleiding in de dagelijkse praktijk (Visser en Damen 2020, 51-52).

Walton en Körver zien casestudy's als een waardevolle vorm van onderzoek die bij uitstek geschikt is voor het onderzoek naar wat geestelijk verzorging nodig heeft. De focus ligt hier meer op PBE dan op EBP. Dit type onderzoek wordt gekarakteriseerd door een nauwe verbinding met het niveau van ontwikkeling van praktijken; inbedding in de uitvoering van interventies en directe toepassing van de vergaarde kennis in de praktijk. Ook kan een casestudy gezien worden als een vorm van 'responsive research', waarin interactie wordt gezocht met het onderzoeksobject. Binnen een casestudy in de geestelijke verzorging zijn drie vormen van interactie te onderscheiden. De eerste is de interactie tussen de geestelijk verzorger of pastor en de cliënt of pastorant. De tweede vorm van interactie is de interactie tussen de geestelijk verzorger of pastor en andere betrokken professionals en de derde vorm is de interactie van de geestelijk verzorgers of pastores (als onderzoekers) met andere onderzoekers (Walton en Körver 2017, 262).

3.7. Het Case Studies Project

De ontwikkeling van de casestudy is al zo'n anderhalve eeuw bezig en gaat nog steeds door. Van recente datum is het Nederlandse Case Studies Project Geestelijke Verzorging (CSP). Dit is een gezamenlijk project van de Protestantse Theologische Universiteit en de Tilburg School of Catholic Theology dat eind 2016 van start is gegaan en onder leiding staat van Sjaak Körver en Martin Walton. De aanleiding voor dit project was het pleidooi dat George Fitchett tweemaal heeft gehouden. Fitchett is professor aan het College of Health Sciences aan de Rush University in Chicago en is ervan overtuigd dat een 'bibliotheek' aan casestudy's kan helpen om goede praktijken te kunnen identificeren. Hij bepleit een onderzoek naar de feitelijke praktijk van geestelijk verzorgers. Door het schrijven en bespreken van casestudy's is goed te volgen wat er gebeurt in het contact tussen een geestelijk verzorger en degene met wie hij contact heeft (Körver en Walton 2019, 17). Dit is waardevol omdat binnen de geestelijke verzorging wel duidelijk is wat er zou moeten gebeuren, maar is te weinig zicht op wat daadwerkelijk gebeurt.

Wanneer geestelijk verzorgers theoretisch moeten verantwoorden en moeten omschrijven wat zij doen, vervallen zij – gemiddeld gezien – vaak tot ruime en vage omschrijvingen als 'werken aan de

relatie', 'het erkennen van het unieke van elke mens' en 'presentie'. Het beschrijven van casestudy's helpt geestelijk verzorgers om beter te zien wat ze doen en hun expliciete en impliciete kennis helderder te zien. Om dit op een goede manier te doen is er een format⁷ ontwikkeld voor de beschrijving van de casestudy's. Hierin is veel aandacht voor de verhouding tussen praktijk en theorie. (Körver en Walton 2019, 18-19).

3.8. Casestudy's in pastoraat

Binnen een pastoraal traject is het zaak dat een pastor adequaat reageert op de zorgvraag en de verbale en non-verbale communicatie van de pastorant. De pastor heeft als taak om de pastorant verder te helpen met de situatie waarin die zich bevindt en om de pastorant bij te staan. Daarbij is het onvermijdelijk dat de pastor zijn eigen inbreng heeft. Maar juist op basis van zijn levenservaring kan de pastor dingen opmerken en inbrengen waar de pastorant niet aan heeft gedacht. Het is niet in alle gevallen erg wanneer bepaalde zaken langs de pastor heen gaan. Dit is zelfs onvermijdelijk. De werkelijkheid waarin we leven is complex. We staan niet neutraal in het leven of tegenover andere mensen. Een pastor interpreteert zijn eigen waarnemingen subjectief, vanuit zijn eigen vooroordelen. Hij interpreteert ze vanuit zijn visie op mensen, gevoed door verlangen en vanuit meer of minder sympathie voor de pastoranten. Daarbij kunnen niet of nauwelijks bewuste vooroordelen een rol spelen, bijvoorbeeld bepaalde geuren, een slecht afgewassen koffiekopje of een blaffende hond (Menken-Bekius & van der Meulen 2007, 97). Wanneer je goed in je vel zit benader je de wereld anders dan wanneer je net een negatieve ervaring hebt gehad. Zaken die ons bezighouden vallen ons meer op – het is geen onbekend fenomeen dat zwangere vrouwen ineens het idee hebben dat iedereen zwanger is. En ook hoe en waar we zijn opgegroeid en opgevoed of ingrijpende gebeurtenissen dragen bij aan wat al dan niet opvalt aan de wereld om je heen. Dit alles heeft zijn invloed op hoe we de werkelijkheid om ons heen ervaren, waarnemen en hoe we daar vervolgens op reageren. Vaak onbewust. Soms realiseren we ons hoogstens dat we ons ergens al dan niet op ons gemak voelen. De manier waarop we in het leven staan en de blinde vlekken die we hebben spelen ook mee in het pastoraat. Twee pastors kunnen bij hetzelfde gesprek aanwezig zijn en hier toch een heel verschillend verslag van schrijven. Dit hoeft niet te betekenen dat een van beide verslagen niet de werkelijkheid beschrijft of meer waarheid bevat dan het andere verslag. Wel is hierin te zien dat de pastors beiden hun eigen inbreng hebben. Eigen elementen die hen opvallen, maar ook heeft elk eigen blinde vlekken (Menken-Bekius en Schaap-Jonker 2010, 11). Niet iedere interactie en iedere emotie is op elk moment van groot belang en daarbij is het ondoenlijk om alle signalen op te pikken. Zelfs de pastorant is zich niet altijd bewust van wat hij uitstraalt of zegt. Wel kan het schadelijk zijn voor de pastorant of voor de onderlinge relatie tussen pastor en pastorant wanneer de pastor consequent belangrijke signalen of elementen in het gesprek over het hoofd ziet. Zoals gezegd, de pastor kan dit niet altijd helpen. Wel kan hij zich hierin trainen om zo optimaal mogelijk zijn pastoranten bij te staan en de pastorant naar zijn beste kunnen te begeleiden. We kunnen er over het algemeen vanuit gaan dat de pastor een opleiding heeft gehad waarin hij onder andere geleerd heeft om pastoranten bij te staan. Maar na een jarenlange opleiding en wellicht daarna jarenlange ervaring en talloze pastorale gesprekken, neemt een pastor nog altijd zichzelf en zijn levensverhaal mee. Hij zal altijd zijn blinde vlekken hebben. Hoe kan een pastor dan toch leren van zijn ervaringen? Wanneer elke interactie met de wereld en de mensen om hem heen gekleurd is en elke observatie en interactie wordt beïnvloed door de bril waarmee hij – maar ook de pastorant – de wereld ziet? Het herkennen van je eigen blinde vlekken is haast een *contradictio in terminis*, want hoe kunnen we iets zien wat we niet kunnen zien? Natuurlijk is het mogelijk om beter te worden in de taken die we uitvoeren. We leren door ervaring op te doen

⁷ Zie bijlage 1.

en theoretische kennis op te doen door scholing en het lezen van vakliteratuur. Maar om onze blinde vlekken te ontdekken hebben we perspectieven van anderen nodig. Het bespreken van een casestudy kan hierbij helpen. Casestudy's stellen praktisch-theologen in staat om de complexiteit en deze vele, gedifferentieerde lagen in de werkelijkheid die in een concrete casus zo rijk mogelijk beschreven zijn, te benutten voor het veld waarin ook religie een rol speelt (Schaeffer 2019, 4). Wanneer we een casus beschrijven volgens het format van het CSP, kunnen anderen het gesprek of de gesprekken haast op de voet volgen. Vanuit hun eigen levenservaring en beroepsachtergrond kunnen zij helpen om de indiener bewust te maken van meerdere perspectieven en verder te brengen in wat hij doet. Ook kan het beschrijven en bespreken van een casus helpen om meer te ontdekken in een casus en bijdragen aan het ontwikkelen van mogelijke theorieën. Met andere woorden: de casestudy heeft epistemische waarde: het heeft de mogelijkheid om kennis te genereren (Schipani 2012, 96).

3.9. Methode

De beschrijving van een casestudy hangt aan tegen het schrijven van een verbatim, een methode van gespreksbeschrijving die werd ontwikkeld door Russel L. Dicks (Schipani 2012, 93). Het is haast onontkoombaar dat er gedeelten verbatim zijn opgenomen in de casestudy om zo het handelen van de pastor duidelijk aan het licht te brengen. De casestudy is een georganiseerde en systematische manier van bestuderen en rapporteren van verschillende aspecten van een persoon, familie, groep of situatie. Hierbij wordt een vooraf bepaalde set van vragen of onderwerpen gebruikt (Asquith 2010, 141). Om de wetenschappelijke waarde van een casestudy te verhogen maakt het CSP gebruik van een format. Dit zorgt ervoor dat elke casestudy dezelfde stappen volgt en dezelfde informatie bevat. Daarnaast kunnen opnames of beschrijvingen van observaties worden toegevoegd en hebben de betrokkenen bij de casestudy – de pastoranten, patiënten en relevante zorgverleners en betrokken professionals – de mogelijkheid de casestudy te lezen en hierop te reageren. De casestudy wordt in derde persoon geschreven en besproken. Dit om te benadrukken dat de focus niet ligt op het leerproces van de pastor, maar op de ontwikkeling van het vakgebied (Walton en Körver 2017, 263). De casestudy wordt besproken in een onderzoeksgemeenschap – een samentrekking van de woorden 'onderzoeksgroep' en 'leergemeenschap' (Körver en Walton 2019, 19). De samenstelling van deze groep verschilt. In de casestudy's die besproken worden in hoofdstuk 4 gaat het om drie docenten, een predikant en een student. In een onderwijssetting zou een onderzoeksgemeenschap uit een aantal docenten en studenten kunnen bestaan en in een intervisiegroep uit een aantal predikanten uit verschillende gemeenten. Het is waardevol om mensen met verschillende achtergronden in een onderzoeksgemeenschap te hebben. Elk lid van de onderzoeksgemeenschap heeft zijn eigen inbreng op basis van zijn leeftijd, ervaring, beroepsmatige achtergrond of andere variabelen. Een kleine onderzoeksgemeenschap heeft als risico dat er een groot deel wegvalt als er één of twee mensen afwezig zijn. Een te grote onderzoeksgemeenschap kan de anonimiteit of overzichtelijkheid schaden.

Een casestudy bestaat uit verschillende fasen. In het Format Case Studies Project zoals dat te vinden is in bijlage 1, zijn er twee te onderscheiden. De eerste is de beschrijving door de indiener en de tweede de evaluatie en reflectie door de onderzoeksgemeenschap. Naast de twee fasen die in het format te vinden zijn, zijn er nog twee fasen te noemen. De selectiefase en de afrondingsfase. Deze worden minder nadrukkelijk beschreven, maar zijn wel van belang. Ondanks dat er in het format dus twee fasen genoemd worden, beschrijven we er hier vier.

In de selectiefase kiest de indiener, dit is de pastor of geestelijk verzorger, een casus. Om *good practices* te kunnen identificeren zijn goede casestudy's nodig. Hierbij kan het helpen om enkele selectiecriteria te hebben. Thomas noemt drie criteria. Deze selectiecriteria kunnen elkaar versterken maar ook los van elkaar reden zijn om ergens een casestudy over te schrijven. Het eerste is dat de

onderzoeker erg vertrouwd is met het onderwerp van de casus. Thomas noemt dit een *local knowledge case*. Door de intieme kennis van het onderwerp kan de onderzoeker dieper doordringen tot de kern van het onderwerp. Het tweede criterium is dat het een *key case* is: de casus is van zichzelf bijzonder of interessant en de moeite van het bespreken waard. Het derde criterium dat Thomas noemt is de *outlier status* van de casus waarbij de casus iets anders belicht dan andere casussen doen (Thomas 2011, 514). Dit laatste criterium noemen Walton en Körver ook. Andere mogelijke selectiecriteria die zij noemen, zijn dat de casestudy representatief is ten opzichte van de cliëntenpopulatie; dat de casus paradigmatisch is, waarin de algemene karakteristieken van het onderwerp belicht worden (Flyvbjerg 2006, 232); of dat het een kritische casus is, die kan dienen om aannames of gebruiken te herkennen en toetsen (Walton en Körver 2017, 261-262; 275).

Na de selectiefase volgt de beschrijving van de casestudy. In deze fase wordt het zorg- of begeleidingsproces beschreven door de indiener van de casus. De achtergrond en leefsituatie van de betrokkenen wordt beschreven, zowel van degene die zorg ontvangt als die deze zorg geeft. Vervolgens een beschrijving van het contact dat er is geweest, zowel in verbale als non-verbale communicatie in het gesprek. De indiener beschrijft ook wat het plan is voor het vervolg en wat het effect van het contact is geweest. Tot slot reflecteert de indiener op de casus, verwerkt de feedback van de betrokkenen en sluit af met een samenvatting van wat er is gebeurd (Walton en Körver 2017, 277-278). In fase drie wordt de casestudy besproken in de onderzoeksgemeenschap (Körver en Walton 2019, 19). Na de presentatie van de casus kunnen de andere aanwezigen verduidelijkingsvragen stellen en hun eigen kennis, vakkennis en Gods wijsheid delen met de inbrenger. Er wordt gereflecteerd op de werkwijze van de inbrenger en het proces wordt geëvalueerd. Zo worden vooroordelen aan het licht gebracht, vakgenoten betrokken bij het werk en komt iemands operationele theologie tot uiting (Schipani 2012, 91-91). Existentiële aspecten en de relatie tussen theorie en praktijk komen ter sprake. Net als de uitkomst van het gesprek – wat is het effect geweest van dit contact? Tot slot maakt de onderzoeksgemeenschap een korte samenvatting. Hierin wordt vastgelegd wat de pastor heeft gedaan, waarom en wat daar het effect daarvan was. Ook wordt in de samenvatting iets gezegd over de selectie van de casestudy en wat een goede titel kan zijn (Walton en Körver 2017, 278-279). De laatste fase van het format is het afronden van de casestudy. Van het contact met de onderzoeksgemeenschap worden, door een ander dan degene die de casestudy inbrengt, aantekeningen gemaakt. Met behulp van deze notities schrijft de indiener een verslag van de uitkomsten van de onderzoeksgemeenschap. Het contact met de onderzoeksgemeenschap kan leiden tot aanpassingen in de beschrijving. Deze aantekeningen blijven zichtbaar in de casestudy, bijvoorbeeld door ze cursief weer te geven. In een volgend contactmoment van de onderzoeksgemeenschap presenteert de indiener het volledige verslag met daarin de beschrijving en de uitkomsten van de onderzoeksgemeenschap. De tekst wordt vastgesteld door de onderzoeksgemeenschap (Walton en Körver 2017, 279-280).

3.10. Opzet onderzoek

Het onderzoek in deze thesis is gedaan volgens de opzet van het format van het CSP, maar binnen de beperkingen die thesisonderzoek met zich meebrengt. Zo is de selectiefase beperkt door de omvang van het onderzoek. Omdat de pastor in de gemeente actief is geweest als stagiair, bestond er niet de mogelijkheid uit een veelvoud van pastorale gesprekken een keuze te maken. De gesprekken zijn dus niet geselecteerd op bovengenoemde selectiecriteria.

De gesprekken die beschreven zijn, zijn alle gesprekken die de pastor heeft gevoerd. De pastor is in contact gebracht met deze pastoranten door een mentor. De mentor is de gemeentepredikant van alle pastoranten. Hij was op de hoogte van de kwesties die er speelden bij de pastoranten maar heeft hier

de pastor maar beperkt over ingelicht. Na de gesprekken met Jonatan en Petra, een jong echtpaar, en de gesprekken met Heleen, een gescheiden moeder, heeft de pastor aan haar mentor gevraagd om een pastorant die urgenter pastorale hulp nodig had. Dit om het contact met een pastorant meer diepgang te geven en minder vrijblijvend te laten zijn. De eerdere gesprekken waren leerzaam en hoewel er veel speelde, was er zowel bij Heleen als bij Jonatan en Petra geen urgente zorgvraag. De pastor wilde zichzelf uitdagen om ook een gesprek in een urgentere setting te voeren.

Voordat de pastor contact kreeg met de pastoranten heeft de mentor hen gevraagd of ze bereid waren om mee te werken aan de thesis van de pastor. Pas na hun toestemming zijn de pastor en pastoranten met elkaar in contact gebracht. Aan het begin van elk eerste gesprek hebben de pastor en pastoranten een informed content ondertekend (bijlage 2). Na elk gesprek heeft de pastor het gesprek uitgewerkt en aan het eind van alle gesprekken een geanonimiseerde casestudy geschreven volgens het format van het CSP. Deze casestudy heeft ze laten lezen aan de pastoranten en pas na hun feedback en akkoord aan de onderzoeksgemeenschap verzonden en met hen besproken. De gegevens van de pastoranten worden bewaard op een beveiligde omgeving voor ten minste de studieduur van de pastor. In deze thesis wordt gebruik gemaakt van ingedikte versies van de casestudy's. Dit wordt toegelicht in hoofdstuk 4.1.

3.11. Samenvatting

Het gebruik van casestudy's is een van de vele manieren waarop we onderzoek kunnen doen. In het kort kunnen we zeggen dat het een manier is om het heden te onderzoeken in situaties die niet beheerst worden door een onderzoeker. Hiervoor kan een onderzoeker verschillende methodes gebruiken. In een casestudy gaat het om het verwerven van kennis en vaardigheden. Een casestudy wordt gebruikt om iets in detail te onderzoeken. Als onderwijsmethode blijkt het leren van menselijke ervaring in de vorm van een casestudy waardevol te zijn. Het helpt studenten zelfstandig te werken en onafhankelijk van anderen keuzes te maken. Wetenschappelijke inzichten worden actief toegeëigend. Dit betekent niet dat theoretische kennis geen waarde heeft. Maar theoretische kennis wordt vaak gezien als superieur boven praktische kennis. Bent Flyvbjerg wijst erop dat het gebruik van een casestudy een waardevolle bron van praktische kennis kan zijn. Hij wijst op misverstanden die er bestaan over casestudy's en weerlegt deze.

In 2016 is het Nederlandse Case Studies Project van start gegaan. Een project om 'good practices' te kunnen identificeren en onderzoek te doen naar de effectiviteit en resultaten van geestelijke verzorging. Dit is waardevol omdat geestelijk verzorgers vaak wel weten wat er zou moeten gebeuren, maar niet wat er feitelijk gebeurt. Om dit goed te kunnen doen wordt er een format gebruikt voor de beschrijving van casestudy's. Dit zorgt ervoor dat casestudy's met elkaar te vergelijken zijn. Het format bestaat uit vier stappen: selectie; beschrijving; evaluatie en reflectie; afronding. Een casestudy wordt besproken met een onderzoeksgemeenschap.

4. Drie casestudy's

4.1. Introductie

In dit hoofdstuk behandelen we de casestudy's die zijn geschreven voor deze thesis. De oorspronkelijke casestudy's zijn geschreven volgens het format van het CSP. Hoewel deze casestudy's zo goed mogelijk geanonimiseerd zijn; onder andere de namen van pastoranten zijn gefingeerd en plaatsnamen zijn weggelaten, kan het door de hoeveelheid aan gegevens mogelijk zijn om te achterhalen wie de pastoranten zijn. Daarom worden de drie casestudy's in dit hoofdstuk in ingedikte vorm weergegeven. Een andere reden dat de casestudy's niet in hun volledigheid zijn weergegeven is dat de niet alle informatie relevant is en het de leesbaarheid van de thesis bemoeilijkt. De drie casestudy's geven voldoende informatie om de gesprekken goed te volgen. Ook bevatten ze een aantal verbatimgedeelten. Na elke casestudy volgt ene korte analyse aan de hand van een aantal vragen die behandeld worden in het gesprek met de onderzoeksgemeenschap. Allereerst de vraag wat de pastor heeft gedaan – met name op het gebied van interventies. Daarnaast vragen we ons af wat het doel hiervan was. Ten derde welke modellen en theorieën daar een rol in spelen en of dat impliciet of expliciet is. En tot slot de vraag welke resultaten er zichtbaar worden. De hoofdlijnen van deze analyses komen samen in paragraaf 4.5.

Het is van belang te weten dat deze casestudy's iets anders tot stand zijn gekomen dan de casestudy's in het CSP. Allereerst omdat het CSP onderzoek doet binnen de geestelijke verzorging en de casestudy's die hier zijn beschreven plaatsvinden in een gemeentesetting. Daarnaast omdat een onderzoeker die casestudy's schrijft over het algemeen meerdere contacten heeft die zouden kunnen leiden tot het schrijven van een casestudy. In deze thesis is het onderzoek noodgedwongen beperkt gebleven. Het was niet mogelijk om met tientallen pastoranten gesprekken te voeren en uit die contacten een klein aantal casestudy's te schrijven. Het is mogelijk dat de pastor een andere selectie had gemaakt wanneer ze de keuze had uit meerdere contacten. Maar voor gebruik in deze thesis zijn de gesprekken met alle bezochte pastoranten tot casestudy geworden.

De gesprekken voor de casestudy's vonden plaats tussen een pastor in opleiding (verder: pastor) en verschillende mensen uit een kerkelijke gemeente in Nederland. De pastoranten zijn de pastor aangereikt door een gemeentepredikant (verder: mentor). De pastoranten waren ervan op de hoogte dat de gesprekken die de pastor met hen voerde gebruikt zouden worden voor haar masterthesis. Bij het eerste contact hebben ze hier een informed consent voor ondertekend. Een leeg exemplaar hiervan is te vinden in bijlage 2. In dit informed consent staat ook aangegeven dat de gesprekken geanonimiseerd worden verwerkt.

Het aantal gesprekken dat de pastor met de pastoranten voert is niet van tevoren afgestemd. Dit heeft ze af laten hangen van de loop van de gesprekken en de wens van de pastoranten. Uiteindelijk bestaat elke casestudy uit twee of drie gesprekken. De casestudy's zijn, volgens het format, voorgelegd aan de pastoranten en door hen gelezen. De eventuele opmerkingen die ze hadden zijn doorgevoerd en vervolgens zijn de casestudy's naar de onderzoeksgemeenschap gestuurd en besproken. De onderzoeksgemeenschap van de beschreven casestudy's bestaat uit drie (emeritus)docenten van twee verschillende universiteiten, een gemeentepredikant en een student. Het overleg van de onderzoeksgemeenschap volgt fase 2 van het format. De pastor die de casestudy heeft ingediend kan deze toelichten naar aanleiding van vragen die de onderzoeksgemeenschap stelt. De onderzoeksgemeenschap deelt hun wijsheid en er wordt wederzijds van elkaar geleerd. Aan het eind van de bijeenkomst wordt er gereflecteerd op de bespreking en wordt de casestudy samengevat. Waar nodig past de pastor de ingediende casestudy aan.

4.2. Casestudy ‘We dachten dat we eindelijk goed nieuws hadden’

De eerste casestudy heeft als titel gekregen ‘We dachten dat we eindelijk goed nieuws hadden’. Deze casus beschrijft pastorale zorg aan Jonatan en Petra, een jong echtpaar. Jonatan heeft een chronische ziekte. De pastor bezoekt Jonatan en Petra drie keer. De eerste keer spreekt ze alleen Jonatan, de tweede keer spreekt ze beiden en de derde keer alleen Petra. Alle bezoeken vinden plaats bij Jonatan en Petra thuis. Na elk gesprek leest de pastor een gedeelte uit de Bijbel en sluit ze af met gebed.

Wanneer de pastor de eerste keer langs komt, is Petra zestien weken zwanger van hun eerste kind. Jonatan en Petra vinden het lastig dat ze vaak de vraag krijgen hoe ze het voor zich zien; Jonatan is chronisch ziek waardoor hij erg moe is. De zorg voor een baby kost veel tijd en energie. De omgeving van Jonatan en Petra reageert niet erg positief op de zwangerschap. Familie, vrienden maar ook zorgverleners vragen zich af of Jonatan en Petra zich wel realiseren hoeveel werk het zorgen voor een kind is en of ze dit aankunnen. Jonatan en Petra hebben juist heel lang nagedacht over het krijgen van een kind en zijn teleurgesteld in deze reacties. Ze dachten dat ze eindelijk goed nieuws hadden. Hier komt ook de titel uit voort die de casestudy heeft gekregen: ‘We dachten dat we eindelijk goed nieuws hadden.’

Het eerste contact dat de pastor met Jonatan en Petra heeft is voor de pastor het eerste zelfstandige pastorale gesprek in een gemeentesetting dat ze voert. Hoewel de pastor al wel ervaring heeft met geestelijke verzorging in een ziekenhuis, maakt deze setting het toch spannend en onwennig voor haar.

Voorafgaand aan het gesprek heeft de pastor van haar mentor te horen gekregen dat Jonatan een jonge man is die makkelijk is in de omgang en chronisch ziek is. Over Petra weet de pastor niets. Omdat dit weinig informatie is gaat de pastor het eerste gesprek in met de doelstelling om kennis te maken. Ze hoopt in het eerste gesprek te ontdekken wat de hulpvraag is en hoe ze Jonatan bij kan staan.

In het eerste gesprek vertelt Jonatan dat hij lijdt aan een chronische ziekte. Hij vertelt over hoe hij met het ziekteproces omgaat in vergelijking met andere mensen. Veel mensen worden depressief, maar hij heeft dat niet. Ook geeft hij aan dat veel mensen vragen naar de theodicee: Als God goed is, waarom word ik ziek? Jonatan legt uit dat hij daar het nut niet van in ziet. Het helpt hem niet verder.

Verder vertelt Jonatan dat hij en Petra in december hun eerste kindje verwachten. De pastor vraagt hoe dat is. Net als het verhaal over zijn ziekte lijkt ook dit verhaal al meermaals verteld, zo soepel komt het eruit. Jonatan vertelt dat ze het lang niet aan hebben gedurfd om zwanger te worden. Vervolgens zegt hij het vervelend vindt dat de verloskundigen allemaal vragen: “Hoe ga je dat doen, met jouw ziekte?” De pastor reageert bevestigend: “Daar heb je natuurlijk zelf al veel langer over nagedacht.” Jonatan bevestigt dit, hij legt uit dat ze er lang over hebben nagedacht, maar dat ze het nu toch aandurven.

Het eerste gesprek loopt erg soepel. Jonatan vertelde veel uit zichzelf. Achteraf vraagt de pastor zich af in hoeverre ze de regie over het gesprek had. Maar terugkijkend vindt ze het niet storend. Voor een kennismakingsgesprek vindt ze het belangrijk dat het gesprek ontspannen liep. Ze kreeg de informatie die ze wilde hebben, maar hoefde er niet vaak specifiek naar te vragen. Daarnaast realiseert ze zich dat dit haar eerste pastorale gesprek in een gemeentesetting is en dat ze daar met tevredenheid op terug mag kijken. Jonatan reageert daarop wanneer hij de casestudy leest:

“Ik ben niet goed in de ontvangende kant zijn van een pastoraal gesprek. Als in ‘iemand komt om voor me te zorgen’. Je vraag wie de touwtjes in handen had tijdens ons eerste gesprek was in die zin treffend. Ik praat sowieso wel makkelijk maar ik merk ook een grote behoefte aan gelijkwaardigheid in gesprek. Ik neem snel de leiding om dat te bewerkstelligen denk ik. Dat

betekent niet dat ik niet open of eerlijk ben, maar wel dat ik ook geneigd ben een tegenvraag te stellen.”

Jonatan vindt het fijn als de pastor nog eens langskomt en zegt dat het goed kan zijn als Petra daar ook bij is. Het tweede gesprek vindt ongeveer een maand na het eerste plaats. In het eerste gesprek heeft Jonatan aangegeven dat hij het lastig vindt dat iedereen vraagt hoe ze verwachten het te gaan doen wanneer de baby er is. Daar gaat dit gesprek nu ook voor een groot deel over. Jonatan legt uit dat ze dachten dat ze ‘nu eindelijk eens goed nieuws’ hadden en dat deze reacties teleurstellend zijn.

Pastor: “Toen ik Jonatan de vorige keer sprak, gaf hij aan dat hij het lastig vond dat iedereen vraagt naar hoe jullie verwachten het te gaan doen wanneer de baby er is. Met het oog op zijn ziekte. Hoe is dat voor jou, Petra?”

Petra: “Ook erg vervelend. Ik vind het lastig dat het altijd maar over de ziekte van Jonatan gaat.”

Jonatan: “Ik dacht dat we nu eindelijk eens goed nieuws hadden!”

Pastor, gekscherend: “Dus dat is waarom jullie nu in verwachting zijn? Zodat jullie ook eens goed nieuws hebben?”

Jonatan en Petra, lachend: “Haha, ja!”

Petra, serieus: “Nee, ja, het is gewoon vervelend.”

Pastor: “Jullie hebben er zelf ook al over nagedacht.”

Petra: “Ja, dat ook.”

Pastor: “Jonatan gaf toen aan dat jullie voor een pretecho gingen. Nu ben je bijna 20 weken zwanger... heb je dan die echo?”

Jonatan: “Nee, die hebben we met 16 weken gehad.”

Petra: “De 20-wekenecho is bijna.... Oh... ik hoop dat we dat mens niet weer hebben!”

Jonatan: “Oh, nee!”

Pastor: “Want?”

Petra, op een ‘zeurderige’ toon: “Weet je wel hoeveel werk het is? Hoe ga je dat dan doen? Dan moet er wel een week iemand in jullie huis hoor.”

Jonatan en Petra vertellen verder over dat ze het zelf ook nog niet goed weten hoe het allemaal moet. Ze noemen als voorbeeld dat Jonatan vaak een rolstoel gebruikt als hij naar buiten gaat. Als ze naar het ziekenhuis gaan voor de bevalling moet er iemand zijn die een rolstoel voor hen beiden kan pakken. Petra geeft aan dat het lastig is, omdat het voelt alsof ze met hun keuze voor een baby, anderen opzadelen met extra zorg voor hen.

In de week na dit gesprek heeft de pastor contact met Jonatan en Petra en vraagt wat ze van het contact tot nu toe hebben gevonden. Petra mailt dat ze beiden het contact prettig vonden. Daarnaast geeft ze aan dat ze het gevoel heeft in een nieuwe fase te zijn. Daar praat ze graag eens over door met de pastor. Jonatan hoeft daar van Petra niet bij te zijn. Dit gesprek vindt twee weken na het tweede gesprek plaats. De pastor vraagt Petra naar de ‘nieuwe fase’ die ze noemde in haar mail. De pastor probeert de mail terug te halen:

Pastor: “Je mailde... hoe zei je dat nou? Je was het zat om over Jonatans ziekte te praten... en je mailde... je zit nu in een andere fase... ‘zo is het nu, en nu door’, zoiets, geloof ik.”

Petra, lachend: “Oh ja? Zei ik dat? Nouja, het klopt wel. De laatste keer dat Jonatan zo ernstig ziek was, was februari vorig jaar [2018], toen werd de grond wel onder ons weggeslagen. Ik weet niet waarom dat er zo in hakte... misschien wel omdat het net stabiel leek te worden. We hadden dit huis gekocht en we zaten net te denken of we een kind op de wereld wilden zetten. En toen die terugval. Dat was wel heel heftig. Jonatan werkte in die tijd zestien uur per week en wilde per se twee uur meer. Hoe, dat weet ik ook niet. Ik dacht: ik kan je nu al opvegen... hoe moet dat dan? Niet lang daarna kreeg hij die terugval... Ja, je wilt toch altijd meer. Toen Jonatan die derde terugval had in februari, hebben we eigenlijk non-stop lopen huilen. We zijn toen een week in een vakantiehuisje geweest. En alleen maar lopen janken. Ik vroeg me af of dat ooit nog zou stoppen...”

Petra maakt een gebaar om zich heen, dat de pastor interpreteert als ‘en nu zit ik hier, niet te huilen.’ En zegt: “Maar dat is opgehouden.”

Petra vertelt over haar relatie met Jonatan en dat ze het lastig kan vinden dat ze niet altijd kunnen wat anderen kunnen: verre reizen maken, een normaal leven leiden. Maar tegelijk kijkt ze ook met dankbaarheid: “Ik zie veel mensen die beiden een baan hebben en dan volledig langs elkaar heen leven. Die zitten dan in hun centerparcskoopwoning...” Petra is dankbaar voor wat ze hebben en zegt vervolgens dat haar godsbeeld is veranderd ten opzichte van de tijd dat ze lid waren van een evangelische gemeente. Daar werd veel aandacht gegeven aan gebedsgenezing, terwijl God niet altijd geneest. Petra vraagt zich af of dat is hoe God werkt en hoe God omgaat met onze gebeden. Daarin ziet Petra ook een verschil met Jonatan. Petra is veel bezig met het kwaad in de wereld en waarom God niets doet. Voor Jonatan zijn dat geen relevante vragen, zoals hij zei in het eerste gesprek.

Petra vertelt dat ze in de kerk een keer voor zichzelf Hebréeën 11 is gaan lezen, waar staat dat veel mensen niet hebben gezien wat ze wel geloofden (11,13) en dat ze doormidden werden gezaagd voor hun geloof. Deze dingen maken indruk op haar. ‘Dat zijn verhalen die we niet hoorden in die vorige kerk’. Ze legt uit dat ze niet altijd weet hoe ze haar geloof vast moet houden en hoe ze zelf Bijbel lezen vol moet houden. De pastor heeft een Jongerenbijbel bij zich en zoekt een Bijbellesrooster op. Ze geeft Petra de tip om daar eens te kijken. Haar oog valt op het kopje ‘het geloof in God’ en het subkopje ‘Is God ons vergeten?’⁸, daar staat als tekst om te lezen Psalm 77 bij.

Pastor: “Zal ik die nog lezen als afsluiting?”

Petra: “Ja is goed.”

Pastor: “Ik heb het verder niet voorbereid, dus weet niet wat er staat...”

Petra, lacht: “Is goed, ik zal je er niet op aankijken.”

De pastor leest Psalm 77 voor en ook de notitie in de Jongerenbijbel: ‘Voor een antwoord op de vraag of Gods trouw voorgoed verdwenen is (77:9), zoekt de dichter steun in Gods daden uit het verleden (77:12). Bijzonder is vers 20: ‘Door de zee liep uw weg, maar uw voetsporen bleven onzichtbaar.’ Oftewel: uw aanwezigheid is niet te bewijzen, maar u was daar wel degelijk! En zo was ook in Mozes en Aäron uw leiding te zien.’⁹

De pastor heeft geen pasklare reactie op Petra’s vragen, maar dat hoeft, vindt ze, ook niet altijd. Maar ze kijkt wel positief terug op de gesprekken. Jonatan en Petra zijn ook positief. Jonatan geeft aan dat hij niet het idee had dat hij een pastoraal gesprek nodig had, omdat er op het moment weinig urgents speelt. Tussen hem en Petra is een constant gesprek gaande en dat maakt dat er altijd wel iets is om over te praten wanneer er iemand langskomt om een pastoraal gesprek te voeren. Hij vindt de

⁸ Jongerenbijbel p. N14.

⁹ Jongerenbijbel, 728.

aandacht erg prettig en kijkt positief terug op het contact. De pastor heeft zich na het eerste gesprek afgevraagd of zij de regie wel had bij het gesprek. Jonatan geeft als reactie daarop aan dat hij makkelijk praat en veel behoefte heeft aan gelijkwaardigheid in het gesprek. Maar dit heeft voor hem niet tot gevolg dat hij niet open of eerlijk is, wel dat hij geneigd is om tegenvragen te stellen. Hij waardeert het in de pastor dat zij ook dingen heeft gedeeld. Hij noemt dit gedeelde kwetsbaarheid. Hierin ligt volgens hem een sleutel tot verbinding. Hij mist deze gedeelde kwetsbaarheid in het verslag. De pastor reageert hierop dat ze het lastig vindt terug te halen wat ze zelf heeft gedeeld en neemt mee dat ze dit in het vervolg ook mag noteren in een casestudy.

4.2.1. Korte analyse

De pastor is drie keer bij Jonatan en Petra op bezoek geweest. De eerste keer sprak ze Jonatan. De tweede keer zowel Jonatan als Petra en de derde keer alleen Petra. De eerste twee gesprekken bestonden voor een groot deel uit kennismaking. Hierin kwamen de ziekte van Jonatan en zwangerschap van Petra aan bod. In het tweede gesprek, waarin de pastor Petra voor het eerst sprak, heeft de pastor gevraagd hoe zij omgaat met de ziekte van Jonatan en hoe zij daarin haar zwangerschap beleeft. Uit de reactie van beiden komt de titel van de casestudy: Jonatan en Petra dachten eindelijk goed nieuws te hebben, maar hun omgeving reageert niet erg enthousiast. Na het tweede gesprek geeft Petra aan dat ze het gevoel heeft in een nieuwe fase te zitten. Er speelt meer in de levens van Jonatan en Petra dan Jonatans ziekte en ze wil graag eens een gesprek voeren waarin het daar niet over gaat. De doelstelling van het derde gesprek is om door de praten over de 'nieuwe fase' die Petra benoemt. Het gesprek gaat over hoe Petra haar geloof beleeft. Petra heeft veel vragen over wie God is en hoe God werkt. De pastor probeert geen antwoorden te geven, maar naar Petra's gevoel te gaan. Is ze jaloers of sceptisch? Door die vragen lijkt Petra aan het denken gezet te worden en Petra probeert te verwoorden hoe ze zich voelt. De pastor sluit het gesprek af met het lezen van Psalm 77 waarin het gaat over Gos trouw en leiding.

De pastor heeft niet heel bewust gebruik gemaakt van modellen of theorieën, maar ziet dat ze het narratief pastoraat gebruikt. Ze wil het verhaal van Jonatan en Petra horen, maar dit ook verbinden met het verhaal van God. Petra geeft aan dat de gesprekken voor haar als resultaat hebben gehad dat ze in een nieuwe fase zit en door wil. Jonatan realiseerde zich dat hij behoefte aan gelijkwaardigheid heeft in het gesprek. Hij voelde niet de noodzaak voor een pastoraal gesprek, maar heeft de gesprekken gewaardeerd.

4.3. Casestudy 'Trouw voor het leven'

De tweede casestudy bespreekt het verhaal van Heleen. Heleen is een gescheiden vrouw met twee zoons. In de gesprekken die de pastor met haar voerde gaf Heleen een aantal keer aan dat ze het moeilijk heeft met haar scheiding. Een huwelijk betekent trouw blijven voor het leven. Scheiden past daar niet bij. Daarom heeft deze casestudy de titel 'Trouw voor het leven' gekregen. Verder speelt in deze casestudy de manier waarop Heleen moeder is van haar zoons en hoe ze omgaat met haar ex-man.

De pastor bezoekt Heleen twee keer, beide keren bij haar thuis. Vooraf heeft de mentor aan de pastor laten weten dat Heleen een gescheiden moeder is van twee zoons en verloofd is met Johan (dit blijkt in het gesprek wel een relatie maar geen verloving te zijn). De mentor geeft aan dat alles besproken mag worden en dat het het mooiste is als Heleen zelf kiest wat ze wel of niet ter sprake brengt. De reden hiervoor is dat hij weet dat Heleen zoveel heeft meegemaakt wat aanleiding kan zijn voor een

hulpvraag, dat ze zelf uit die veelheid moet kiezen. Daarbij heeft Heleen de mentor in heel veel situaties in vertrouwen genomen en het leek de mentor passend als Heleen zelf kiest wat ze wil toevertrouwen aan de pastor. De pastor heeft dus wel iets aan voorkennis, maar gaat het gesprek in met het idee om kennis te maken.

Pastor: "Ik weet eigenlijk maar weinig over je. Van mijn mentor heb ik te horen gekregen dat je gescheiden bent en twee zoons hebt en dat je nu verloofd bent?"

Heleen: "Nee, ik ben niet verloofd, dat denkt je mentor altijd. En ik heb denk ik wel aardig wat meegemaakt, dus ik denk dat je mentor mij daarom heeft uitgekozen."

De pastor knikt als aanmoediging om verder te praten. Heleen vertelt dat ze gescheiden is en dat haar oudste zoon, Dennis, een aantal ooperaties heeft gehad; hierdoor is hij aan de linkerkant doof. Een aantal jaar geleden kreeg hij een herseninfarct, dit heeft zijn zicht aangetast. Heleen beschrijft Dennis als fatalistisch. "Het moet ook altijd mij overkomen," zegt hij regelmatig. Toen Dennis in het ziekenhuis terecht kwam, was de mentor van de pastor één van de eersten die ze belde. Heleen was helemaal overstuurd en kon moeilijk uit haar woorden komen. Ze weet dat ze op dit soort momenten niet veel aan haar ex-man, Jason, heeft.

Heleen: "Jason kwam toen ook naar het ziekenhuis. Hij barstte meteen in tranen uit toen hij Dennis zag. Dennis zei later tegen mij: "Zie je wel? Bij papa doet het iets! Het doet jou helemaal niets!""

Pastor: "Joh! Dat breekt je hart!"

Heleen: "Ja, ik vertelde ook aan je mentor dat Dennis dit dacht. Toen je mentor hier later was, zei Dennis weer zoiets. Toen zei je mentor: "Weet je, ik had je moeder aan de telefoon vanuit het ziekenhuis. Ze kon niet uit haar woorden komen van verdriet. Het doet haar écht wel wat hoor." Sindsdien heeft Dennis dit niet meer gezegd."

Kort daarna gaat het gesprek over de relatie tussen Jason en Heleen. Jason komt oorspronkelijk niet uit Nederland en heeft een heel andere kerkelijke achtergrond. Hij noemde de kerk waar Heleen lid van is een satanistenclub. In Nederland wordt Jason op een gegeven moment depressief.

Heleen: "Het is misschien niet zo aardig om het zo te zeggen, maar hij is nadat hij naar Nederland is gekomen eigenlijk op de bank gaan zitten en daar niet meer af gekomen."

Het vertellen over Jason lijkt Heleen op een gegeven moment te emotioneren. De pastor vraagt hier niet naar en laat Heleen praten, ze vraagt zich achteraf af of dit wellicht een gemiste kans is geweest. De reden dat de pastor niet doorvraagt is enerzijds omdat ze niet zeker weet of Heleen geëmotioneerd raakte en anderzijds omdat ze Heleen wil laten praten. Verder in het gesprek is Heleen rustig en lijkt niet meer emotioneel. De pastor weer dus niet zeker of ze dit goed heeft gezien en heeft niet de indruk dat dit verder in het gesprek gevolgen heeft gehad. De toon van het gesprek is niet anders. Wanneer de pastor de casestudy aan Heleen mailt en om een reactie vraagt geeft Heleen aan dat de gesprekken aan de oppervlakte bleven. Ze schrijft goed te kunnen praten over wat er is gebeurd, maar dat de emoties die daarbij horen minder goed bereikbaar zijn voor haar. Achteraf denkt de pastor dat ze had moeten doorvragen bij de (vermeende) emoties van Heleen, hoewel Heleen ook aangeeft emoties minder makkelijk toelaat bij mensen die ze niet goed kent.

Het gesprek gaat verder over de scheiding van Jason en Heleen.

Heleen: "Ik wilde niet scheiden. Ik heb hem trouw beloofd voor het leven. Scheiden is niet de bedoeling. Uiteindelijk heb ik een groep mensen om me heen verzameld: mijn ouders, mijn psycholoog en je mentor. Mijn ouders waren geen voorstanders van een scheiding maar zagen

ook wel in dat het zo niet langer kon. Je mentor en mijn psycholoog gaven aan dat ik ook op mijn kinderen moest letten. Je mentor zei: “Als jij nu niet de juiste keuze maakt, zie ik me genoodzaakt in te grijpen, voor je kinderen.” Uiteindelijk zijn we inderdaad gescheiden. Maar dat vind ik soms nog steeds wel moeilijk.”

Pastor: “Ja, dat is niet wat je voor ogen hebt als je trouw belooft voor het leven. Maar het klinkt alsof de mensen die je om je heen hebt verzameld, allemaal stemmen waren die in jou doorklinken.”

Heleen bevestigt dit kort: “Ja, dat klopt.”

Vervolgens vertelt Heleen over hoe ze haar huidige vriend, Johan, heeft leren kennen. Johan was een collega van Heleen en Jason en Heleen hadden veel contact met Johan en zijn vriendin Ilona. Ook nu is er nog steeds contact tussen hun vier. Mensen begrijpen vaak het contact dat er met de ex-echtgenoten nog is niet goed. Maar zij vindt het logisch en hoewel het moeilijk is, voelt het goed om het zo te doen. Juist ook voor haar kinderen – voor wie het leven ook niet altijd gemakkelijk is – vindt ze het belangrijk om contact met Jason te houden.

De pastor is langer bij Heleen gebleven dan ze van plan was. Heleen wijst er de pastor lachend op dat die bijna geen vragen heeft gesteld. Als reactie op de eerste aanzet tot de casestudy geeft Heleen aan dat ze het gevoel heeft over te komen als een enorme kletskaus. De pastor realiseert zich dat ze inderdaad weinig vragen heeft gesteld, maar dat dit ze dit zelf geen probleem vindt. De doelstelling was kennismaking en dat is gelukt. Dit legt ze ook uit aan Heleen. De pastor had ook voor ogen om te ontdekken waar Heleens zorgvraag ligt, maar dit is de pastor nog niet helder geworden. Heleen heeft duidelijk veel meegemaakt en er viel veel te vertellen. De scheiding en haar relatie met Jason in combinatie met haar kinderen speelt een grote rol voor Heleen. Tegelijk geeft ze aan dat het al even achter haar ligt en dat er geen urgente vraag is. Toch komt de pastor langs voor een tweede gesprek. Vanwege vakanties zit er ongeveer twee maanden tussen.

De pastor wil in het tweede gesprek dieper ingaan op de scheiding van Heleen en Jason. Heleen gaf in het eerste gesprek aan dat ze het daar nog wel moeilijk mee kan hebben. Daarnaast is de pastor benieuwd of de scheiding van Heleen iets heeft gedaan met haar relatie met God. Want Jason heeft de kerk van Heleen ‘een satanistenclub’ genoemd: heeft de scheiding het misschien makkelijker gemaakt om naar de kerk te gaan? En nu heeft Heleen een relatie met Johan, die was niet kerkelijk, hoe is dat voor haar?

Pastor: “Zei je nou eigenlijk in het vorige gesprek dat Johan niet gelooft? Of... hij wás in ieder geval niet christelijk, maar nu?”

Heleen: “Als je het hem zelf zou vragen, denk ik dat hij zou zeggen dat hij gelooft.”

Heleen vertelt dat ze, al voor hun relatie, veel gesprekken met Johan heeft gevoerd over allerlei ethische vraagstukken, zoals abortus en euthanasie. Johan had geen christelijke achtergrond en zag christenen als hypocriet. Heleen vraagt hem of hij haar ook hypocriet vindt. Dat is niet zo en Heleen nodigt Johan uit om eens mee te gaan naar de kerk. Wanneer hij dat uiteindelijk doet raakt hij onder de indruk van de gastvrijheid en gemeenschapszin. Niet omdat het christelijk geloof hem zo aanspreekt, maar omdat hij onder de indruk is van het omzien naar elkaar gaat hij vaker mee.

Heleen vindt het soms lastig om gescheiden te zijn, helemaal binnen de kerk. Als gescheiden vrouw stuit ze vaak op onbegrip en ze ervaart een gevoel van afwijzing. Toch is ze er niet van overtuigd dat ze met Johan moet trouwen.

Pastor: "Je vertelde de vorige keer dat je het moeilijk vindt om weer te trouwen. Je hebt ooit Jason trouw beloofd voor het leven en je gaf aan dat het lastig is om dat weer te beloven. Is het geloof van Johan ook een element dat daarin meespeelt?"

Heleen: "Ja, dat was het wel. Ik heb een vader die best streng is, mijn beeld van God als Vader is daardoor ook een strenge God, ik kan nooit voldoen aan zijn hoge eisen, dat voelt als falen en dat is moeilijk. Mijn scheiding geeft me het gevoel dat ik iets verkeerd doe in Gods ogen en dat hij me op die manier afkeurt."

Pastor: "Is je godsbeeld ook veranderd na de scheiding of door de scheiding? Je vertelde de vorige keer dat Jason de kerk waar je lid van bent een 'satanistenclub' noemde. Is het dan makkelijker nu je met Johan bent?"

Heleen: "Dat vind ik lastig, soms vraag ik me wel af of we misschien bij elkaar gebleven waren als hij niet naar Nederland was gekomen, maar ik in Amerika was gaan wonen. Maar dat weet ik eigenlijk ook niet. Met Johan is het anders. Hij wijst me er soms op, als ik geen zin heb om naar de kerk te gaan, dat ik wel moet gaan. Hij zegt dan 'dat is beter voor je'. Dus dat helpt me. Jason noemde de kerk waar ik lid van ben inderdaad 'die satanistenclub'. Dat is erg moeilijk, maar ik kon daar wel aardig tegenop. Maar het is wel moeilijk inderdaad, het wordt er niet beter op als je altijd satanist wordt genoemd, en dat je naar de hel gaat."

Verder vertelt Heleen dat ze ermee worstelt, zowel in de scheiding als in het opnieuw trouwen, dat ze haar kinderen niet kan laten zien hoe God het huwelijk heeft bedoeld: als man en vrouw samenleven.

Heleen: "Ik heb een soort van ideaalplaatje in mijn hoofd van het huwelijk. Ik denk dat iedereen dat heeft. Maar in een huwelijk groei je samen toe naar een realistischer beeld. En omdat het eerste huwelijk niet goed ging, zit dat ideaalplaatje er als het ware nog. Dat is nooit aangepast, maar nu weet ik niet wat een realistisch beeld is van het huwelijk. Ik voel me daarin minder ervaren dan andere volwassenen."

Pastor: "Maar, wat je nu doet, je kinderen voorleven in hoe ze met anderen omgaan, vind ik ook mooi en waardevol. Je leeft mee met en hebt aandacht voor Jason, je geeft Johan de ruimte om er te zijn voor Ilona. Dat is ook veel waard..."

Heleen: "Ja..."

Pastor: "Ik begrijp dat het lastig is, maar ik denk dat het ook belangrijk is voor je kinderen dat je ze een voorbeeld geeft van hoe je omgaat met andere mensen."

Heleen erkent dat, maar niet met overgave. De pastor realiseert zich dat dit niet iets is wat ze zo kan oplossen. Het idee dat Heleen geen realistisch beeld van het huwelijk heeft en zich daarin minder ervaren voelt dan anderen is nou eenmaal iets wat zo is. Dat kan de pastor niet zo oplossen en ze denkt ook niet dat dat nu nodig is. Het gaat hier ook niet om het oplossen van het probleem maar om het onderkennen en bevestigen van wat Heleen ervaart.

De pastor heeft zich voorgenomen om in dit tweede gesprek beter op de tijd te letten. Wanneer ze aangeeft te willen gaan duurt het nog even voor het gesprek is afgerond. De pastor leest Psalm 91 met Heleen en dit roept opnieuw een gesprek op. Deze psalm gaat over het schuilen bij een almachtige God. De pastor denkt dat het Heleen kan helpen om (opnieuw) te ervaren dat God een veilige plek is.

Pastor: "Met dat ik het lees, realiseer ik me dat dit misschien een heel lastige psalm is als je worstelt met je godsbeeld."

Heleen: "Nee, ik vind het juist heel mooi. Welke psalm zei je dat het was?"

Pastor: "Psalm 91."

Heleen: “Dan kan ik het zelf nog eens rustig nalezen. Er zit een gat tussen ratio en hart. Het verlangen en vertrouwen, maar ook de pijn die er is komt mooi naar voren.”

De pastor sluit af met gebed en staat op om te vertrekken.

Heleen: “Ken je Adrian Snell?”

Pastor: “Nee, dat zegt me niet direct iets.”

Heleen: “Dat is een zanger, hij maakt heel mooie muziek. Hoe hij zingt over God omschrijft mijn godsbeeld misschien nog beter dan dat ik dat zelf kan. Hij omschrijft dat mooi in het lied ‘Father’. Ik zal het je wel sturen, dan hoef je zelf niet te zoeken. Ik weet namelijk niet of de titel klopt.”

Wanneer de pastor thuis is, heeft ze een appje met daarin de link naar het lied ‘Out of the Deep’ van Adrian Snell.¹⁰ Een bewerking van Psalm 130. Heleen schrijft erbij:

“Dit stuk...en eigenlijk de hele CD Father van hem waar dit een deel van is. Voelt voor mij als een soort samenvatting van mijn geloofservaringen. Het ontzag voor God, het verlangen naar Hem als vader en het vertrouwen. Mijn zielsmuziek...😊”

De pastor herkent wat ze lezen in Psalm 91, een zoektocht naar een veilige plek bij God. Wel valt haar op dat Heleen aangaf dat ze God als een strenge God ziet. Dat komt in dit lied niet zo naar voren.

De beide gesprekken met Heleen ervaart de pastor als prettig en ontspannen. Ook Heleen geeft aan dat het fijne gesprekken waren, maar dat ze aan de oppervlakte bleven. Dit komt ook omdat Heleen zich ervan bewust was dat de gesprekken werden gebruikt voor een casestudy en een thesis en daardoor waren de gesprekken minder ‘echt’. Ook kwamen de gesprekken niet voort uit noodzaak en dat maakt de gesprekken anders. Heleen geeft de pastor als tip mee om dringender door te vragen wanneer ze wel wordt benaderd vanuit noodzaak.

4.3.1. Korte analyse

De pastor heeft Heleen tweemaal bij haar thuis bezocht. Er was geen urgent probleem, maar omdat Heleen veel heeft meegemaakt was er genoeg om over te praten. De mentor van de pastor heeft aangegeven dat het volgens hem het beste was om Heleen het onderwerp te laten kiezen. Hij heeft de pastor geen informatie gegeven over mogelijke onderwerpen. De pastor volgt dit advies op. In het eerste gesprek ligt de focus op kennismaken en het onderzoeken van de pastorale vraag. In de kennismaking blijkt dat de verschillende relaties die Heleen heeft, onder andere met haar zoon; met

*¹⁰ Out of the deep I cry to Thee
Lord listen to my prayer
Father, come attend to me
I am in despair
Lord have mercy on Your servant
For I am cold and lost without You*

*My soul is waiting for the Lord
And in His word I hope
More than a watchman for the morning
More than a watchman for the dawn
More than this my soul is waiting
Waiting for the Lord, waiting for the Lord,
Waiting for the Lord.*

*If you O Lord should number sin
Then who would ever stand
But forgiveness rests with Thee
Righteous in Your hands
That You may be feared - O Father
In the hearts of every man*

*O Israel, put your hope in God
For with Him there is steadfast love
For He will redeem us
He alone will save us
He will never fail His people Israel*

haar ex-partner en met haar huidige partner, een grote rol te spelen in het leven van Heleen. Ook de moeite die Heleen heeft met na een scheiding opnieuw trouwen is een belangrijk onderwerp. In het tweede gesprek praten de pastor en Heleen door over deze onderwerpen en over hoe de relaties van Heleen haar relatie met God beïnvloeden. Heleen praat makkelijk en de pastor ziet achteraf in dat ze meer had mogen ingrijpen in het gesprek. Zo had de pastor door kunnen vragen op het moment dat Heleen geëmotioneerd lijkt te worden.

Heleen geeft achteraf aan dat ze de gesprekken prettig vond, maar dat deze wel op de oppervlakte bleven. Hier speelt mee dat ze zich realiseerde dat de gesprekken voor een casestudy worden gebruikt, dit maakt de gesprekken minder 'echt'. Daarnaast kwamen de gesprekken niet voort uit een urgente pastorale vraag. Heleen denkt dat urgentere vragen de pastor verder kunnen helpen. Wel hebben de gesprekken tot resultaat gehad dat Heleen (opnieuw) aan het denken is gezet over haar geloof en godsbeeld. Dit was al een thema voor Heleen, maar door het er met de pastor over te hebben, is het meer aan de oppervlakte gekomen.

De pastor heeft zich in de gesprekken met Heleen niet bewust gebaseerd op modellen of theorieën. Wel is te zien dat de pastor zich grotendeels bezig heeft gehouden met het luisteren naar Heleens levensverhaal. De pastor heeft geprobeerd dit verhaal te verbinden met het verhaal van God. Heleen realiseert zich dat ze een streng godsbeeld heeft en dat dit van invloed is op hoe ze haar scheiding interpreteert. Ze ervaart haar scheiding als falen en ziet God daarin als een strenge vader die dit afkeurt.

4.4. Casestudy 'Wat doe je hier eigenlijk?'

De derde casestudy, is een casestudy die geschreven is naar aanleiding van twee gesprekken met Geert. Geert is gepensioneerd. En wanneer de pastor hem voor het eerst bezoekt, is hij recent weduwnaar geworden. Het is een casestudy met veel contrasten. Geert is verdrietig dat zijn vrouw is overleden, maar er tegelijk erg rustig onder. Hij stelt de gesprekken met de pastor op prijs, maar vraagt zich ook af waarom zij hem eigenlijk bezoekt. Dit verklaart ook de titel: 'Wat doe je hier eigenlijk?'

Geert geeft in het eerste gesprek aan dat hij misschien nog in shock is van zijn verlies. Het valt de pastor op dat Geert erg rustig is onder zijn recente verlies. Geert oogt niet verdrietig en hoewel hij heel liefdevol spreekt over zijn overleden vrouw, Annet, toont hij weinig emotie. In het tweede gesprek is dit anders. Geert is duidelijk emotioneler en geeft ook aan dat hij zijn vrouw mist. Tussen beide gesprekken door neemt Geert contact op met zijn eigen predikant, de mentor van de pastor. Hij heeft de mentor gebeld omdat hij direct behoefte had aan pastorale zorg. Omdat hij dit aan de mentor vraagt, lijkt het niet gepast dit door de pastor te laten doen. De pastor voelt zich hierdoor niet tekortgedaan of aan de kant gezet. Ze realiseert zich dat het in een situatie van rouw prettig kan zijn voor Geert om te praten met iemand die hem kent, maar die ook Annet heeft gekend. Tussen de mentor en Geert ontstaat een pastoraal traject. Hier zijn zowel Geert als de mentor open over, maar van de inhoud is de pastor niet op de hoogte.

Voorafgaand aan het eerste gesprek weet de pastor weinig van Geert. Ze is ervan op de hoogte dat zijn vrouw recent en plotseling is overleden en weet dat ze een paar dagen voor hun gesprek begraven is. De pastor weet niet hoe Geert onder dit verlies is. Ze realiseert zich dat er veel manieren zijn om te reageren op een overlijden. Een plotseling overlijden kan een behoorlijke klap zijn voor de nabestaanden. Maar in het telefonisch contact klonk Geert heel rustig. De pastor besluit het eerste gesprek open in te gaan, kennis te maken met Geert en te vragen hoe het gaat. Wanneer de pastor

aanbelt en zich voorstelt roept Geert uit dat hij de afspraak vergeten is, maar dat de pastor van harte welkom is. Hij zet koffie en zegt dat hij de pastor eigenlijk had moeten uitnodigen voor de begrafenis.

Pastor: "Uw vrouw is plotseling overleden, begreep ik?"

Geert: "Ja, en zeg maar je hoor. En het is Geert."

Geert vertelt aan de pastor hoe hij zijn vrouw heeft gevonden. Hij ging naar bed, maar Annet zat nog een glas wijn te drinken. Rond half twee 's nachts werd Geert wakker, maar vond Annet niet naast zich. In eerste instantie denkt hij 'wat dom, ze is weer op de bank in slaap gevallen' en hij gaat naar haar op zoek. Pas na een tijdje vindt hij haar liggend op de grond. Annet is al overleden, maar Geert belt de hulpdiensten en probeert zijn vrouw onder instructies van de centralist te reanimeren. Wanneer de hulpdiensten arriveren nemen die het over. Annet blijkt inderdaad overleden te zijn en wordt opgebaard.

Pastor: "Joh... Dat is heftig!"

Geert: "Ja, maar ik ben ervan overtuigd dat ze niet geleden heeft. Ik heb haar helemaal gecontroleerd toen ze opgebaard lag. Ze had geen verwondingen."

Pastor: "Gelukkig, dat is fijn om te weten!"

Geert: "Ja"

Geert zegt dat hij aan nu aan het opruimen is, kamer voor kamer 'als een inktvlek'. Hij vertelt uit dat hij het huis zich weer 'eigen' moet maken. "Het was al van mij maar het moet weer, ehm..."

Pastor: "Alleen van jou worden?"

Geert: "Ja, hoe noem je dat? Het moet weer ontgonnen worden ofzo."

Geert maakt een beweging naar de eettafel, waar onder andere een laptop staat. Zijn zoon helpt hem met het doen van de administratie "Dat deed Annet altijd, nu moet ik dat doen. En ik kan niet overal bij. Maar ik ben nog jong genoeg..." Zonder het 'jong genoeg zijn' toe te lichten, praat Geert verder over Annet. Hij praat erg liefdevol over haar, maar geeft ook aan haar niet te missen en dat hij niet heel verdrietig is.

Geert: "Alles wat ik haar had willen zeggen, heb ik haar gezegd, en ik weet dat dat andersom ook zo is. We hadden het zo goed samen, daar kijk ik mooi op terug."

Pastor: "Mooi! Wat fijn dat u zo positief terugkijkt. Helemaal bij een overlijden dat zo plotseling is, dan is er geen tijd voor een afscheid."

Geert: "Nee, maar dat mis ik ook niet. We hebben alles gezegd. Het is goed zo."

Na een korte stilte vervolgt hij dat sommige mensen van hem verwachten dat hij huilt en wel verdrietig is. "Ik ben best een emotionele man, dat is het helemaal niet. Maar ik mis nu Annet gewoon niet. Het is goed." De pastor ziet dit als een hint dat ze niet door hoeft te vragen naar Geerts gemis of emotie. Geert heeft door dat Annet is overleden en niet terugkomt. Hij is daar niet onrealistisch in, maar lijkt het nog niet te beseffen. Het gesprek gaat verder over Annet. Ze had een chronische ziekte waardoor ze minder kon werken en vaak pijn had.

Pastor: "Dus het ging al een tijdje slechter met Annet?"

Geert: "Nee, ja, nouja, niet dodelijk in ieder geval. Dat is niet waar ze aan is overleden."

Pastor: "Ik begrijp het. En aan het begin zei je iets van 'ik ben nog jong genoeg', maar toen kwam er heel veel informatie over Annet, maar waar ben je nog jong genoeg voor?"

Geert: "Oh, ja, haha. Ja, voor allerlei dingen. Eh..."

Pastor: "De financiën, waar je het over had? En het opruimen?"

Geert: "Ja, ik kan nog dingen leren, nog dingen doen. Ik kan nog eens trouwen. Niet dat ik dat nu wil, maar dat zou kunnen. Als ik ouder was geweest..."

Pastor: "Op die manier. Als je, zeg 75, bent is het lastiger... kan het lastiger zijn om nieuwe dingen onder de knie te krijgen."

Geert: "Ja"

Geert praat verder over Annet, hoe gek ze was met de kleinkinderen, hoeveel hij van haar houdt, en hoe goed ze het hebben gehad samen. Hij vertelt dat ze al een paar maanden nadat ze elkaar hebben leren kennen zijn getrouwd. Het was eerst wel wennen aan elkaar, maar dat hebben ze geleerd, en hij noemt het huwelijk wat ze de laatste jaren hadden 'perfect'.

Pastor: "Mooi hoe je praat over Annet. En de feestdagen? Zie je daar tegenop?"

Geert: "Nee, eigenlijk niet." Geert heeft meer met Pasen dan met Kerst, dus dat de kerstdagen en de jaarwisseling voor de deur staan, dat doet hem niet zoveel.

Pastor: "Maar je mist straks geen tradities, dat Annet bijvoorbeeld elke eerste kerstdag een grote pan met glühwein op het vuur zette en dat je die geur gaat missen?"

Geert zegt van niet, hij herhaalt niet zoveel met kerst te hebben. Hij vertelt wel over een traditie met oud en nieuw, dat hij met hun burens dan oliebollen bakt in hun tuinen, waar je zo van de één naar de ander kan lopen, en dat de hele dag mensen af en aan lopen om die op te halen. Maar ook daar lijkt hij niet tegen op te zien. Geert vraagt of de pastor even mee wil lopen naar de plek waar Annet is overleden. Ze praten even over Annets overlijden en op een gegeven moment komt het gesprek op de grote foto die er hangt. Het is een foto van het land waar Geert graag op vakantie gaat. Hij noemt het zijn tweede thuis. Wanneer de pastor en Geert weer naar de kamer lopen, lijkt het gesprek over Annet en de rouw van Geert tot een einde te zijn gekomen. Geert vertelt over reizen die hij heeft gemaakt en de pastor en Geert praten over en weer wat over reizen die ze beiden hebben gemaakt. Maar wanneer de pastor iets zegt over reizen die zij heeft gemaakt kapt Geert de pastor af: "Ik kan eigenlijk nu niet naar je verhaal luisteren." De pastor knikt, misschien was ze iets te enthousiast of heeft ze de moeheid van Geert niet aangevoeld. Ze zegt dat het goed is en vraagt of ze dan maar zullen afsluiten. Geert zegt dat dat een goed idee is en vraagt of de pastor nog eens langs komt. Misschien kunnen ze dan verder praten over reizen, en de pastor kan dan haar man meenemen als ze wil. Maar het is tegelijk ook prettig om niet direct een nieuwe afspraak te maken, maar om dat later, telefonisch te doen. De pastor belooft contact op te nemen.

Pastor: "Ik wil graag nog een stuk lezen, als je dat goed vindt. Is er een tekst die jij of Annet mooi vindt? Of iets van de begrafenis bijvoorbeeld? Iets waar jij nu behoefte aan hebt?"

Geert denkt even na en zegt dan dat hij Psalm 23 en 42 altijd mooi vindt en dat hij zich hierin herkent. Vooral in de laatste zit zo mooi de beweging 'op en neer'. Enerzijds onrust, anderzijds troost. Zowel verdriet als lofzang: 'Wat ben je onrustig', maar ook 'ik denk aan God'. Enerzijds slaan 'golven zwaar over mij heen'. Daarom leest de pastor Psalm 42 met Geert. De afspraak wordt afgesloten met gebed.

Het tweede gesprek vindt ongeveer een maand na het eerste gesprek plaats. Geert neemt afscheid van een andere gast, zet theewater op en steekt meteen van wal:

Geert: "Het vorige gesprek was prettig, maar ik heb niet per se behoefte aan dit gesprek, daar wil ik graag eerlijk over zijn. Ik hoef ook niet nog een gesprek. Ik weet niet zo goed waarom we

nu nog een gesprek hebben en heb er geloof ik ook niet zoveel behoefte meer aan. Het is wel goed. Waarom ben je hier nu eigenlijk?"

De pastor is even van haar stuk gebracht. Ze heeft de indruk dat Geert zelf voorstelde om nog een afspraak te maken:

Pastor: "Volgens mij kwam jij er in eerste instantie mee om nog eens af te spreken."

De pastor realiseert zich achteraf dat dit verwijtend kan klinken, maar zegt dit uit het besef dat Geert in het eerste gesprek weinig informatie leek te hebben opgeslagen. De opmerking lijkt Geert niet te storen en de pastor gaat verder:

Pastor: "Maar, mijn belangrijkste vraag is nu eigenlijk: Hoe gaat het met je?"

Geert: "Daar moet ik even over nadenken."

Geert staat op en maakt de thee. Wanneer hij weer zit vertelt hij hoe het met hem gaat. Hij heeft veel te vertellen. Hij zegt dat hij verschillende fases doormaakt. Eerst het ontdekken van zijn vrouw, op de overloop. De vraag of ze nog wel leefde en de reanimatie, vervolgens de constatering dat ze er niet meer is. Het is nu erg stil in huis. Soms heeft hij het gevoel dat het huis zelf dood is. Middenin de nacht is hij eens opgestaan en door het huis gaan lopen, om te kijken of er echt niemand was.

Geert: "Ik mis haar niet. Nee, dat is niet waar, ik mis haar wel. Ik kan goed alleen zijn; ik kan het goed met mezelf vinden. Ik mis het niet dat er mensen om me heen zijn, ik mis dat Annet om me heen is. Ik mis niet een mens, maar ik mis haar. Specifiek haar."

Geert vertelt dat hij een emotionele man is, maar dat hij eigenlijk niet huilt. In de eerste paar weken na de dood van Annet heeft hij niet gehuild, maar de laatste tijd huilt hij wel. Hij heeft ook veel afspraken afgezegd. Hij had behoefte aan structuur en wilde de regie over zijn leven terugkrijgen, zodat hij goed kan rouwen. Zijn zoons zijn op bezoek geweest. Daar had Geert behoefte aan. Zijn ene zoon gaf aan dat dat voor hem niet hoefde, maar Geert stond erop.

Geert: "Dat doe ik normaal nooit. Zo dringend zijn. Maar nu wel. Ik had het nodig. Met mijn zoons. Met drie mannen bij elkaar."

Pastor: "Wat deden jullie dan? Herinneringen ophalen?"

Geert: "Nee. Ja, dat ook wel, maar meer tussendoor. Het was gewoon samenzijn. Bij elkaar zijn, als drie mannen. Met mijn zoons."

Ze zijn bij het graf geweest en hebben daar een plaat op gelegd. Eén van beide zoons was daar heel precies in. De andere zoon en Geert vonden dat niet zo belangrijk. Maar Geert vond het heel mooi dat zijn zoon het zo belangrijk vond.

Geert: "Dat zal ook wel een soort van rouw zijn geweest, dat het zo precies moet."

Pastor: "Ja, dat denk ik ook. Het moet goed zijn, voor zijn moeder."

Geert: "Ja."

Pastor: "Je klinkt heel rationeel. Voelt dat ook zo?"

Geert: "Ja, ik... ik voel wel wat, maar ik weet niet hoe ik dat moet omschrijven. Ik heb de afgelopen tijd veel mensen gesproken. En ik klink dan heel positief. Ik heb dan achteraf wel vaak een berichtje gestuurd dat ik ook wel verdrietig ben."

Pastor: "Ik hoor het ook hoor, je geeft aan dat je Annet mist, en je had net een snik in je stem..."

Geert: "Ja, ja... het gevoel is er ook wel hoor. Dat is alleen... het is moeilijk om te omschrijven."

Pastor: "Het is natuurlijk ook een nieuwe ervaring. Je vrouw verliezen."

Geert: "Ja. En misschien hoeft dat ook niet altijd, zeggen hoe het voelt."

Pastor: "Nee."

Pastor: "Want jullie zijn lang bij elkaar geweest, toch? Ik herinner me dat je de vorige keer zei dat je lang getrouwd bent geweest... en ik geloof dat jullie snel waren getrouwd?"

Geert: "Ja, we zijn na 9 maanden getrouwd en we zijn 44 jaar getrouwd geweest. We hebben elkaar in januari leren kennen en in september zijn we getrouwd. Dus we zijn 45 jaar bij elkaar geweest."

Pastor: "Dat is dan ook niet niks. Je deelt zoveel met elkaar. En nu is ze er niet meer, dus dat is helemaal nieuw."

Geert: "Ik kon haar in het begin helemaal niet meer voor de geest halen."

Pastor: "Alsof je een black out hebt?"

Geert: "Ik weet niet hoe dat werkt..."

Pastor: "Ik bedoel ook niet te ontdekken hoe het werkt, maar hoe dat voelt, of dat vergelijkbaar is, dat je het gewoon kwijt bent."

Geert: "Ja, dan zoiets. Dus toen heb ik allerlei foto's verzameld van haar."

Pastor: "Ik ken jullie eigenlijk niet, ik zie jou nu hier, maar heb Annet niet gekend, zou ik een foto mogen zien?"

Geert: "Ja, dat mag. Trouwens, mag ik wat feedback geven?"

Pastor: "Ja, natuurlijk."

Geert: "Als je pastoraat wilt gaan doen... je had eigenlijk bij de begrafenis moeten zijn. Dat heb ik wel nodig gehad, daar had je eigenlijk moeten zijn."

Geert heeft dit in het eerste gesprek ook genoemd. Het zit hem schijnbaar hoog. Maar de opmerking brengt de pastor van haar stuk. Ze vindt het lastig om hier goed op te reageren. De pastor heeft zelf niet overwogen om bij de begrafenis aanwezig te zijn, ze zou zich een indringer hebben gevoeld bij een persoonlijk moment. Ze heeft in het eerste, telefonische contact, niet gevraagd of ze welkom was. De pastor realiseert zich dat dit haar persoonlijke kijk op een begrafenis is. Zij ziet dit als iets voor genodigden, de pastoraat schijnbaar niet. Bovendien was ze in het eerste gesprek ook ter sprake gekomen dat ze niet in staat was te komen. Ze denkt dat ze te verdedigend en misschien verwijtend overkomt als ze daar nu naar verwijst, dus knikt. "Ik begrijp het." Geert denkt half hardop: "Niet dat je Annet dan wel had gezien. De kist was al dicht." Dan staat Geert op en pakt drie foto's van Annet, waar ze allemaal verschillend op staat, om haar verschillende kanten te laten zien.

Pastor: "Wat mooi, ze oogt heel hartelijk, denk ik. Vriendelijk."

Geert: "Dat was ze ook. Ze is nu al twee keer tot me gekomen in mijn dromen. De eerste keer was eigenlijk 'als God'."

Pastor: "Wat bedoel je?"

Geert: "Dat ik voelde dat ze er was, zoals je dat van God kunt voelen en weten, ik heb haar niet gezien."

Pastor knikt, bevestigend en aanmoedigend.

Geert: "De tweede keer zaten we in een auto en zaten we te praten, ik weet niet meer waarover. Ik denk dat dat er ook niet toe doet, maar het was fijn om samen in een auto te

zitten. Ik weet alleen nog dat we achteruitreden, en dat ik zei: “We zouden toch vooruit moeten rijden?””

Pastor: “Hoe is dat dan? Hoe word je dan wakker?”

Geert: “Ja, goed...”

Pastor: “Het is niet zo dat je dan naar wakker wordt, dat je je ineens realiseert dat ze weg is?”

Geert: “Nee, ik weet dat ze er niet meer is.”

Pastor: “Het is niet zo dat je echt even gelooft dat ze er weer is, dat het een schok is dat ze weg is, zo ‘echt’ is het niet?”

Geert: “Nee, het is gewoon fijn.”

Pastor: “Wat mooi!”

Er valt een stilte in het gesprek en Geert zegt dat hij het gek vindt dat de pastor op pastoraal gesprek is bij hem. Hij vindt het niet handig. Hij begrijpt dat de pastor in opleiding is en dat ze ook dit soort gesprekken moet leren voeren, maar hij vindt het niet ideaal. Ze kennen elkaar niet en de pastor was niet bij de begrafenis. Toch geeft hij aan dat hij het prettige gesprekken vond. Hij vraagt de pastor wat zij vond. Kort evalueren ze de beide gesprekken en Geert geeft aan dat hij moe is. Hij voegt eraan toe dat hij geen zin had in dit tweede gesprek. Hij had de pastor na een kwartier naar huis willen sturen, maar vond het uiteindelijk toch een prettig gesprek. De pastor zegt dat hij dat gerust had mogen doen en sluit het gesprek af. Samen lezen de pastor en Geert Psalm 46. Wanneer de pastor de voordeur uitstapt zegt Geert: “Nou, je mag nog eens komen hoor. Misschien kan je dan je man meenemen.” Onderweg naar de auto moet de pastor hier wel even om lachen: zou Geert dan weer het gesprek beginnen met de vraag waarom ze er weer is? Ze interpreteert het als een beleefdheidsuitnodiging, maar heeft het gevoel dat Geert het meende toen hij aangaf genoeg te hebben aan het pastoraat van zijn gemeentepredikant. Ze maakt dus geen nieuwe afspraak.

Van de beide gesprekken met Geert maakt de pastor een casestudy die ze eerst ter goedkeuring naar Geert stuurt. Geert mailt de pastor dat hij het verslag met interesse en plezier gelezen heeft. Hij herkent de sfeer van het gesprek en geeft aan dat er niets aan de verslaglegging schort wat hem betreft. Hij waardeert dat de gesprekken hem de mogelijkheid hebben gegeven om al het gebeurde te verwoorden, daar had hij behoefte aan. Hij vermoedt dat de vraagtechniek van de pastor eraan heeft bijgedragen dat hij zijn verhaal kon doen en kon reflecteren over wat hem overkomen is. Tot slot geeft hij aan dat hij de gesprekken goed vond, maar dat hij nog steeds van mening is dat het niet ideaal is dat een stagiair bij zo’n heftige verlieservaring op bezoek komt, maar hij waardeert het dat de pastor dit eerlijk en duidelijk heeft weergegeven.

4.4.1. Korte analyse

De pastor is twee keer op bezoek geweest bij Geert, een man van 67 die recent weduwnaar is geworden. De vrouw van Geert is heel plotseling overleden en hij heeft haar ’s nachts gevonden. Het eerste gesprek is met name gericht op kennismaking, maar wel in het kader van het overlijden van Annet. De gesprekken samen hebben als doel om iemand bij te staan in een verliesproces. In dit eerste gesprek lijkt Geert nog in een staat van verdoving te zijn. In dit gesprek zijn dan ook niet veel interventies waar te nemen. De pastor stelt zo nu en dan wat verduidelijkingsvragen, maar Geert praat zelf makkelijk en het lijkt de pastor van belang dat de rouwende zijn verhaal kan doen. Geert geeft achteraf ook aan dat hij informatie van de pastor niet aan kon en hij graag zijn verhaal wilde doen.

In het eerste gesprek lijkt Geert minder verdoofd en hij vertelt veel meer over zijn verwerkingsproces. De pastor heeft nu meer mogelijkheden om vragen te stellen. Wel speelt in dit gesprek dat Geert er moeite mee heeft dat er een stagiair langskomt om hem bij te staan in zijn rouw. Hij geeft te kennen dat hij zijn eigen predikant ook heeft gebeld voor pastorale bijstand omdat hij daar liever mee praat. Geert bekent na het gesprek dat hij de pastor na een kwartier naar huis had willen sturen, maar ze kon goed luisteren en hij vond het toch prettig dat ze bleef. Zowel de pastor als Geert kijken positief terug op beide gesprekken. Geert merkt op dat de beide gesprekken en de vraagstelling van de pastor hem de mogelijkheid gaven om het gebeurde te verwoorden. Dit gaf Geert de mogelijkheid om te reflecteren op wat hem is overkomen. Hier had hij veel behoefte aan, met name in de eerste tijd na het overlijden van Annet. Hij is blij dat hij die mogelijkheid kreeg en hij denkt dat het bij heeft gedragen aan zijn verwerkingsproces.

4.5. Hoofdpijnen uit analyses

De pastor heeft om drie casestudy's te schrijven, zeven pastorale gesprekken gevoerd op drie verschillende adressen. De pastor heeft ten tijde van het eerste gesprek wel enige ervaring op het gebied van pastoraat in een ziekenhuissetting, maar niet binnen het gemeentepastoraat. De pastorale gesprekken kunnen we dan ook zien als de eerste stappen van de pastor op het gebied van gemeentepastoraat. We zien in de gesprekken met Jonatan en Petra dat de pastor, met name in de eerst twee gesprekken, niet veel intervenueert. Ze laat Jonatan en Petra praten en stelt daarin af en toe wat verhelderingsvragen. In het derde gesprek, waarin de pastor alleen Petra spreekt, grijpt de pastor wat meer in. De pastor vraagt Petra naar de nieuwe fase waar zij zegt in te zitten en vraagt door op de opmerkingen van Petra over haar godsbeeld.

Bij Heleen, de tweede casestudy, grijpt de pastor minder in. De pastor heeft net als in de eerste casestudy weinig voorkennis. Het eerste gesprek is gericht op kennismaking en vooral Heleen is aan het woord. De pastor probeert uit de veelheid van informatie die Heleen geeft – ze vertelt over relaties, scheiding en houding ten opzichte van de kerk – een hulpvraag te destilleren. Er is genoeg om over te praten, maar alles lijkt in het verleden te liggen. In het tweede gesprek geeft Heleen ook aan dat ze eigenlijk geen urgente problematiek heeft. Wel ziet de pastor hier kans om Heleen te vragen naar haar godsbeeld en hier met haar over door te praten. Heleen geeft aan dat dit haar heeft geholpen om nog eens na te denken over haar godsbeeld.

In de derde casestudy is de pastor bewuster bezig met het wel of niet intervenueeren in het gesprek. Wederom is het eerste gesprek grotendeels kennismaking met de pastorant, maar de pastor is ervan op de hoogte dat Geerts vrouw heel recent is overleden. Dit is ook de reden dat zij hem bezoekt. Geert praat heel veel in dit gesprek en de pastor deed in dit gesprek bewust weinig interventies. Zij had de indruk dat Geert het nodig heeft om zijn hart te luchten en ook Geert geeft na dit gesprek aan dat hij er behoefte aan had zijn verhaal te doen. Het tweede gesprek zit het Geert dwars dat de pastor een stagiair is. Hij heeft liever zijn eigen pastor. Hij had de pastor weg willen sturen, maar vindt dat ze goed kan luisteren en de pastor blijft. Na dit gesprek geeft Geert aan dat de gesprekken met de pastor hem wel hebben geholpen om het gebeurde te verwoorden en dat hij hier behoefte aan had.

Het doel van de pastor was in alle drie de gesprekken om de pastoranten hun verhaal te laten doen en hen – elk in hun eigen verlieservaring – bij te staan. Impliciet speelde hierin vooral de theorie van het narratieve pastoraat een rol. Waarin de pastoranten hun levensverhaal vertellen en de pastor dit probeert te verbinden met het verhaal van God. Dit is ook de reden dat de pastor vraagt naar het godsbeeld van de pastoranten. In het contact met Geert baseert de pastor zicht op de beperkte kennis die zij heeft van rouwverwerking. Ze realiseert zich dat er verschillende aspecten zijn aan het omgaan

met rouw. Geert geeft in het eerste gesprek aan dat hij wellicht in shock is. Hoewel Geert niet ontkent dat hij zijn vrouw kwijt is, lijkt hij het ook niet helemaal te beseffen. De pastor plaatst Geerts shock dus in dat aspect. De onderzoeksgemeenschap geeft later tips voor literatuur om verder te lezen.¹¹

¹¹ Keirse, Manu. 2017. *Helpen bij verlies en verdriet: Een gids voor het gezin en de hulpverlener*. Tielt: Lanoo.
Worden William J. 2009. *Grief Counseling and Grief Therapy. A Handbook for the Mental Health Practitioner*.
New York: Springer Publishing Company, LLC.

5. Het Case Studies Project in gemeentepastoraat

5.1. Introductie

Nu we een aantal voorbeelden hebben gezien van casestudy's volgens het format van het CSP, kijken we naar de waarde die deze vorm van beschrijving heeft in het gemeentepastoraat. We kijken in dit hoofdstuk naar hoe de beschrijving volgens het gebruikte format ons kan helpen om beter zicht te krijgen op de interventies en op het leerproces van een (beginnende) pastor. Hierbij gebruiken we wel de beschreven casestudy's als voorbeeld.

Allereerst beschrijven we, in paragraaf 5.2 hoe interventies zichtbaar worden in een casestudy volgens het format van het CSP. In paragraaf 5.3 bespreken we de theorievorming die zichtbaar wordt in de casestudy's. Vervolgens wordt in paragraaf 5.4 de opbrengst van deze vorm van verslaglegging weergegeven. In deze paragraaf zien we ook de inbreng van de onderzoeksgemeenschap en de pastoranten en we zien het ABC-model dat geïntroduceerd is in hoofdstuk 2¹² terugkomen. Het hoofdstuk sluiten we af met een samenvatting.

5.2. Interventies

Casestudy's zijn erg uitvoerig en gedetailleerd. Vele malen uitgebreider dan een paar regels voor eigen gebruik of overdracht aan andere hulpverleners; en op een andere manier uitvoeriger dan een verbatim. Casestudy's zouden nog meer dan een verbatim kunnen helpen in het bespreken van concrete situaties omdat casestudy's door hun gedetailleerdheid de observatiemogelijkheden vergroten. Zowel in een verbatim als in een beschrijving volgens het CSP worden meelezers geholpen om concrete situaties voor zich te zien en dit is behulpzaam bij de bespreking. Maar hoewel een verbatim een uitgebreide en op onderdelen woordelijke weergave van een gesprek is, eventueel met aanvullende opmerkingen als: 'de pastorant lacht wanneer ze dit zegt,' of: 'op dat moment gaat de bel', is een verbatim toch minder uitgebreid dan een casestudy.

De pastor beschrijft in een casestudy namelijk meer dan wat er gebeurt en er gezegd wordt; ook onuitgesproken gedachten en gevoelens worden beschreven. Dit is te zien in de casestudy 'wat doe je hier eigenlijk?'. Geert verwijt de pastor een aantal keer dat ze niet bij de begrafenis van zijn vrouw was. De pastor beschrijft dat ze hierdoor van haar stuk wordt gebracht en ze noteert wat haar overwegingen zijn om er niet uitvoerig op in te gaan. Een ander element dat beschreven wordt in een casestudy is de context. In de oorspronkelijke casestudy's is dit beter te zien dan in de ingedikte versies. Zo wordt in de oorspronkelijke casestudy's een beschrijving gegeven van de ruimte waar de gesprekken plaatsvinden. Ook de posities van de pastor en pastorant(en) en de verdere beschrijving van de omgeving krijgen een plaats. In de oorspronkelijke casestudy's wordt ook beschreven dat er op twee van de bezochte adressen een kat rondloopt en dat er bij één huis werkzaamheden aan het dak zijn. In de ingedikte versies zijn deze details grotendeels weggelaten in verband met de leesbaarheid van de casestudy's. Maar nog steeds is de uitvoerigheid terug te zien. Bijvoorbeeld in de emoties die Heleen laat zien of in de overwegingen die de pastor heeft maar niet uitspreekt.

Door de uitvoerigheid van casestudy's zijn de interventies die een pastor doet duidelijk zichtbaar. Wat een pastor zegt, denkt en doet wordt beschreven en is door meelezers goed te volgen. Vervolgens kan op de interventies en acties van een pastor gereageerd en gereflecteerd worden. Zowel door pastoranten als door een onderzoeksgemeenschap. Ook zien we het effect van de interventies op

¹² Paragraaf 2.7. Het ABC-model.

pastoranten doordat zowel hun verbale als non-verbale reactie wordt beschreven. Ook achteraf zijn effecten zichtbaar in de reactie die pastoranten geven nadat ze de casestudy hebben gelezen.

5.3. Leerproces

Dat een casestudy zo uitgebreid is, maakt dat het schrijven ervan arbeidsintensief is. Hoewel de pastor na verloop van tijd hier handigheid in zal ontwikkelen blijft het een behoorlijke klus om een casestudy te schrijven, te bespreken en aan te passen. Wel maakt vertrouwdheid met het format dat de gesprekken soepeler gaan; de pastor weet wat er aan bod moet komen omdat het format gelijk blijft. Het zal makkelijker worden voor de pastor om, ook in gesprekken waar dat niet natuurlijk ter sprake komt, te vragen naar zaken als de opleiding of levensbeschouwelijke achtergrond van de pastorant. Zo wordt volgens het format altijd de gezinssituatie van pastoranten beschreven.¹³ Dit zien we bij Heleen, die vertelt over haar zoons en hoe haar relatie met Johan is. En bij Geert zien we dit wanneer hij vertelt over zijn zoons met wie hij bij het graf van zijn overleden vrouw is geweest. Een ander element dat terugkomt in een casestudy volgens het CSP is de kerkelijke achtergrond van de pastoranten.¹⁴ De beschrijving hiervan zien we bij Petra terugkomen wanneer ze vertelt over haar eerdere kerkelijke ervaringen en bij Heleen die vertelt over de verschillende kerkelijke achtergronden van haar, Jason en Johan. Het is niet uitgesloten dat deze onderwerpen ook ter sprake waren gekomen zonder het format, maar het format vraagt wel om het aan de orde stellen van deze onderwerpen. In elke casestudy komen er een aantal vaste elementen aan bod en de beschrijving vormt een vast patroon. De heldere en uniforme beschrijving van elk gesprek stelt de meelezer(s) – hetzij een begeleider, mentor, coach of onderzoeksgemeenschap – in staat om de (beginnende) pastor bijna op de voet te volgen in wat er gebeurt in het verleende pastoraat. Beter dan in andere vormen van verslaglegging, komt de feitelijke situatie in beeld. In de detaillering en uitgebreidheid van casestudy's zien we de winst van het format. De objectieve mal die wordt gebruikt helpt de pastor om een helder beeld te schetsen van het contact wat hij heeft met zijn pastoranten. Het format en de rol van de onderzoeksgemeenschap helpen de pastor om zich bewust te worden van wat hij doet, van existentiële aspecten die een rol spelen en pastoraal-theologische achtergronden worden zichtbaar. De onderzoeksgemeenschap krijgt door de uitgebreide beschrijving snel zicht op wat er gebeurt in het pastorale contact. De feedback die zij de pastor geeft, helpt hem om zicht te krijgen op hoe hij optreedt en reageert. De pastor kan snel en gericht feedback ontvangen wanneer hij iets niet optimaal aanpakt. Het leerproces van de pastor lijkt versneld te zijn ten opzichte van andere leerprocessen. De feedback die een pastor van de onderzoeksgemeenschap krijgt kan hij gebruiken om *good practices* te identificeren en zo zijn praktijk van pastoraat verbeteren en zijn sterke kanten ontdekken.

5.4. Opbrengst

Casestudy's worden besproken in een onderzoeksgemeenschap die bestaat uit een groep mensen met bij voorkeur verschillende achtergronden en leeftijd. Elke onderzoeksgemeenschap brengt zijn eigen dynamiek met zich mee. Wanneer een onderzoeksgemeenschap bestaat uit alleen studenten, is de dynamiek anders dan wanneer er allemaal ervaren gemeentepredikanten deelnemen. En in een gemengde groep, met mensen met verschillende achtergronden, leeftijden of verschillende regio's waar men werkt en leeft, is de dynamiek nog weer anders.

¹³ Fase 1, 1c en 1d.

¹⁴ Fase 1, 1g en 1h.

De onderzoeksgemeenschap van de beschreven casestudy's bestaat uit drie (emeritus)docenten van twee verschillende universiteiten, een gemeentepredikant en een student. Iedereen neemt zijn eigen achtergrond mee en een bepaalde beroepssituatie. Dat is waardevol. Iedereen heeft zo zijn eigen inbreng. De een kijkt vanuit een onderwijssituatie en hoe de pastor vanuit de theorieën daar zichzelf kan verbeteren. Een ander kijkt vanuit de praktijk van het kerkelijk leven en brengt daar zijn eigen opmerkingen en vragen mee.

Na de drie casestudy's zien we dat de resultaten van pastorale gesprekken in deze vorm van verslaglegging min of meer meetbaar worden. In de besproken casestudy's zien we dat dit geldt voor verschillende zorgvragen; zo zagen we aankomend ouderschap, ziekte, religieuze vragen, scheiding, liefde en rouw voorbijkomen. Ook zien we dat een casestudy volgens het format van het CSP bruikbaar is wanneer de gespreksamenstelling wisselt. Zo bestaat de tweede casestudy uit gesprekken met Jonatan alleen, Jonatan en Petra samen en vervolgens Petra alleen. Ondanks deze wisselende samenstelling is het eindresultaat toch één casestudy.

De onderzoeksgemeenschap ziet een patroon binnen de casestudy's die de pastor heeft ingebracht. Alle drie laten ze een overkoepelend thema zien, namelijk verlies of rouw. Wanneer iemand een verlieservaring meemaakt, moet hij zijn overtuigingen aanpassen aan de nieuwe situatie (Park 2005, 709-710). Na een verlies kan iemand niet terug naar zijn leven en functioneren van voor het verlies, maar hij moet leren een betekenisvol leven te leiden na de verlieservaring. Dit omschrijft William Worden in zijn derde rouwtaak (Worden 2009, 4). Manu Keirse onderscheidt hierin drie domeinen. Allereerst externe aanpassingen, hierbij gaat het over hoe het verlies het dagelijks leven aanpast. Daarnaast de interne aanpassingen: hoe het verlies het zelfgevoel bepaalt. En tot slot noemt ook hij de spirituele aanpassingen, waarin de vraag rijst hoe geloof in het leven en de toekomst en de waarden en veronderstellingen in vraag worden gesteld (Keirse 2017, 45). Verlies ondermijnt onuitgesproken opvattingen en aannames die voorheen de bouwstenen waren van de levensfilosofie. Na een verlies, in welke zin dan ook, moet degene met een verlieservaring opnieuw zoeken naar zin en betekenis (Keirse 2017, 48). Bij Jonatan en Petra gaat het om verlies van gezondheid, bij Heleen om het verlies van een echtgenoot door scheiding en bij Geert om het verlies van zijn echtgenote door haar overlijden. Dit is een van de grote thema's die ook Ganzevoort en Visser noemden.¹⁵ Als ander groot thema noemden zij schuld en schaamte. Dit zien we terugkomen bij Heleen. Zij voelt zich schuldig over haar scheiding, schaamt zich ervoor. Dit komt voort, geeft ze zelf aan, uit een strenge opvoeding. Tot slot merkt de onderzoeksgemeenschap op dat er bij alle pastoranten gelijksoortige vragen opkomen; de vraag naar de realiteitswaarde van wat ze geloven en de vraag hoe ze daar vervolgens mee omgaan. Het lijkt alsof alle pastoranten op zoek zijn naar een realistischer beeld van God en geloof. Dit is te zien bij Jonatan en Petra in het laatste gesprek, waarin Petra aangeeft dat haar godsbeeld is veranderd ten opzichte van de tijd dat ze lid waren van een evangelische gemeente. Petra vraagt zich af hoe God omgaat met gebeden en hoe ze kwaad in de wereld moet zien. In de gesprekken met Heleen is het te zien in het beeld dat Heleen heeft van God als strenge vader. Ze heeft het gevoel te falen en dat God haar afkeurt om haar beslissing om te scheiden. Tegelijk ziet ze God als een vader waar ze kan schuilen en vergeving kan vinden. Zoals te zien is in het lied van Adrian Snell dat ze de pastor toestuurt. Bij Geert is het te zien in de op- en neerbeweging van de onrust en troost die hij ziet in de Psalmen 23 en 42. De golven die over de psalmdichter heenslaan herkent Geert, maar ook het denken aan God.

In het gebruik van casestudy's volgens het format van het CSP is de feedback van de pastorant een bijzonder element. Wanneer een pastor voor zichzelf of voor de overdracht aan een andere hulpverlener een kort verslag schrijft van een gesprek, zal de pastorant dit niet lezen. Wanneer een

¹⁵ Paragraaf 2.8, pagina 15.

pastor in een intervisietraject een casus over een pastorant inbrengt, is dit niet altijd uitgeschreven en zal de pastorant hier niet altijd van op de hoogte zijn. En ook een verbatim zal een pastor zelden door de pastorant laten lezen en goedkeuren. In het geval van een casestudy, lezen de betrokkenen deze en kunnen reageren op de inhoud. Dit dwingt de pastor om heel eerlijk te zijn. Dit betekent niet dat een verbatim of een kort verslag niet eerlijk is. Maar de herinnering van de pastor is niet onfeilbaar en de pastor kan in de verleiding komen zijn eigen positie iets mooier neer te zetten dan dat die was. Wanneer een betrokkene de casestudy leest, kan de pastor zijn fouten niet verdoezelen of zijn eigen positie mooier neerzetten. De pastorant leest mee en kan dit corrigeren. De verslaglegging moet eerlijk en helder zijn, in taal die de pastorant begrijpt. De pastor wordt gedwongen zijn eigen fouten en gebreken te noteren en de kant van de pastorant ook eerlijk weer te geven. Als de pastor al expres of per ongeluk woorden verdraait of iets niet goed begrepen heeft, kan de pastorant hierop reageren en dit rechtzetten. Een voorbeeld hiervan is te zien in de casestudy 'Wat doe je hier eigenlijk?'. Geert geeft in zijn feedback aan dat hij het waardeert dat de pastor zijn kritische kanttekening – ik had liever geen stagiaire hier – eerlijk en duidelijk heeft weergegeven. Ook als er elementen zijn die een pastorant liever niet gedeeld wil zien met een onderzoeksgemeenschap of intervisiegroep, kan hij de pastor vragen deze informatie te verwijderen.

In de beschreven casestudy's staan de pastoranten welwillend tegenover de pastor, ondanks dat zij hen bezoekt als stagiaire. Alle pastoranten lezen de gesprekken, waar ook de onuitgesproken gedachten van de pastor in zitten en geven daar hun feedback op. De pastoranten protesteren allemaal niet tegen het gesprek. Het lezen van de casestudy door de pastoranten houdt hen een spiegel voor; het doet iets met mensen wanneer ze betrokken worden in het gesprek. In de feedback van de pastoranten komen ook hun wensen aan bod. Zo noemt Jonatan dat hij gelijkwaardigheid en gedeelde kwetsbaarheid erg belangrijk vindt. Hij heeft dit in het gesprek ervaren, maar ziet dit in de verslaglegging niet goed terug. Heleen geeft aan dat de pastor meer mag doorvragen en Geert waardeert het dat de pastor eerlijk weergegeven heeft dat hij het niet ideaal vond dat er een stagiair bij hem op bezoek kwam.

In hoofdstuk 2 introduceerden we het ABC-model.¹⁶ In dit model kwamen we aandacht (A), begeleiding (B) en crisisinterventie (C) tegen. In de casestudy's komen we deze drie elementen ook tegen in meer of mindere mate. Zo zien we dat aandacht gewaardeerd wordt door Jonatan en Petra. Jonatan geeft aan dat hij niet de indruk had een pastoraal gesprek nodig te hebben, maar dat hij de aandacht prettig vindt en het contact met de pastor als positief ervaart. Na het gesprek dat de pastor met Jonatan en Petra had, vraagt Petra de pastor om nog eens langs te komen; ze heeft de indruk dat ze in een nieuwe fase terecht is gekomen en wil daar graag over doorpraten. Hier loopt de aandacht dus wat over in begeleiding. Bij Geert (hoofdstuk 4.4) wordt de waardering voor aandacht duidelijk wanneer hij de pastor tot twee keer toe opnieuw uitnodigt en daarbij aangeeft dat de pastor ook haar man mee zou kunnen nemen. En hoewel Geert zich afvraagt wat de pastor komt doen, zien we ook bij hem de begeleiding terugkomen. Hij laat de pastor na de twee gesprekken weten dat deze hem de mogelijkheid hebben gegeven om het gebeurde te verwoorden, hier had hij behoefte aan. Hij denkt dat de vraagtechniek van de pastor ertoe heeft bijgedragen dat hij zijn verhaal kon doen en kon reflecteren op wat hem overkomen is. In de beschreven casestudy's komt de crisisinterventie niet zozeer aan de orde. Hoewel daar wel iets van te zien is wanneer Geert naast de pastor – die stagiair is – ook de hulp inschakelt van zijn gemeentepredikant om daar een pastoraal traject mee in te gaan. En in de gesprekken met Heleen (hoofdstuk 4.3) vertelt Heleen aan de pastor dat ze niet wilde scheiden. Maar haar gemeentepredikant gaf aan dat hij zich genoodzaakt zag in te grijpen ter wille van haar

¹⁶ Paragraaf 2.7, pagina 14.

kinderen als ze niet de juiste keuze maakte. Dit is uiteindelijk niet nodig geweest, maar het ligt in de lijn der verwachting dat hij hier een andere (zorg)professional zou hebben ingeschakeld.

5.5. Samenvatting

De uitvoerige beschrijving van een casestudy volgens het CSP stelt de onderzoeksgemeenschap in staat om het gesprek inclusief bijbehorende emoties, gedachten en gevoelens goed te volgen. Ten opzichte van andere vormen van gespreksbeschrijving verhoogt de beschrijving volgens het CSP de observatiemogelijkheden. Dit is behulpzaam bij bespreking. De interventies die een pastor doet zijn duidelijk zichtbaar en zowel een onderzoeksgemeenschap als pastoranten kunnen op de beschrijving en interventies reageren en reflecteren. In elke casestudy komt een aantal vaste elementen aan bod en de beschrijving vormt een vast patroon. De pastor zal zich steeds meer eigen maken wat er aan bod moet komen en dit zal de gesprekken en beschrijving ten goede komen. Het format en de rol van de onderzoeksgemeenschap helpen de pastor om zich bewust te worden van wat hij doet, van existentiële aspecten die een rol spelen en pastoraal-theologische achtergronden worden zichtbaar. Het leerproces van de (beginnende) pastor gaat sneller dan bij leerprocessen bij andere vormen van beschrijving. De gerichte feedback die een pastor krijgt kan hij gebruiken om *good practices* te identificeren en zo zijn praktijk van pastoraat verbeteren en zijn sterke kanten ontdekken.

Een onderzoeksgemeenschap bestaat bij voorkeur uit mensen die verschillen in leeftijd, achtergrond en ervaring. Maar in elke samenstelling brengen alle leden van de onderzoeksgemeenschap iets in. Dat is leerzaam voor zowel de pastor als de onderzoeksgemeenschap. Waardevol aan het format van het CSP is dat de pastoranten feedback kunnen leveren op de verslaglegging. Een pastor kan dingen verkeerd begrepen hebben en dit kan gecorrigeerd worden. Maar een pastorant kan ook aangeven dat de pastor dingen overslaat. Deze feedback betekent dat de pastor niet iets mooier neer kan zetten dan dat het werkelijk was. Daarnaast doet het iets met mensen wanneer ze betrokken worden in een gesprek. Pastoranten kunnen hun wensen en verlangens aangeven. Ook is te zien dat de drie beschreven casestudy's wat betreft thematiek overlap hebben. Maar dat er aandacht is voor andere elementen. De ene pastorant heeft behoefte aan aandacht, een ander aan begeleiding en soms kan crisisinterventie noodzakelijk zijn. Pastoraat blijft maatwerk.

6. Conclusies

Deze thesis wil antwoord geven op de vraag:

Wat laat het analyseren van pastorale gesprekken in een gemeentesetting volgens het format van het Case Studies Project zien over wat de pastor feitelijk doet in een pastoraal gesprek op interventieniveau?

Om tot dit antwoord te komen hebben we eerst gekeken naar wat pastoraat is, wat casestudy's zijn en wat het Case Studies Project is (CSP). Vervolgens zijn er een aantal gecomprimeerde casestudy's weergegeven. Hierin zagen we de interactie tussen de pastor en de pastoranten en de interventies die de pastor daarin heeft gedaan.

De beschrijving van casestudy's volgens het format van het CSP is erg uitvoerig. Dit maakt het mogelijk de pastor vrijwel op de voet te volgen. De interventies die een pastor doet in de gesprekken zijn duidelijk zichtbaar en daar kan door zowel pastoranten als een onderzoeksgemeenschap op gereageerd en gereflecteerd worden. Ook zien we het effect van de interventies doordat de reactie van de pastoranten in zowel verbale als non-verbale zin, maar ook in een reactie na de gesprekken, zichtbaar wordt. De gedetailleerde beschrijving maakt het voor de onderzoeksgemeenschap mogelijk om, meer dan dat dit mogelijk is in bijvoorbeeld een verbatim, de feitelijke handelingen van de pastor (kritisch) te bespreken.

Tegelijk geeft het format de pastor een heldere structuur om mee te werken. Het format en de rol van de onderzoeksgemeenschap helpen de pastor om zich bewust te worden van de existentiële aspecten en pastoraal-theologische achtergronden van het gesprek. De feedback die een pastor van de onderzoeksgemeenschap krijgt kan hij gebruiken om *good practices* te identificeren en zo zijn praktijk van pastoraat verbeteren en zijn sterke kanten ontdekken.

Ook kunnen we na dit onderzoek concluderen dat de concrete resultaten van een pastoraal gesprek in deze vorm van verslaglegging min of meer meetbaar worden. In de besproken casestudy's zien we dat dit geldt voor verschillende zorgvragen en voor verschillende samenstellingen van gesprekken. We zagen aankomend ouderschap; ziekte; religieuze vragen; scheiding; liefde en rouw voorbijkomen. En dit in gesprekken met één of meerdere personen en zelfs wisselende gesprekspartners.

Samenvattend kunnen we concluderen dat de verslaglegging van gesprekken volgens het format van het CSP de interventies in een pastoraal gesprek helder weergeeft. De pastor wordt zich bewust van existentiële aspecten en theorieën die een rol spelen in de gevoerde gesprekken en de resultaten van een pastoraal gesprek worden meetbaarder. Dit alles maakt dat zowel de pastor als de onderzoeksgemeenschap leren van wat er gebeurt, *good practices* kunnen identificeren en zo hun praktijk van pastoraat kunnen verbeteren.

7. Aanbevelingen

In dit onderzoek is te zien dat casestudy's waardevol zijn om inzicht te krijgen in wat een pastor feitelijk doet. Dit kan bijdragen aan zowel onderzoek als onderwijs. Het format van het Case Studies Project helpt om goed zicht te krijgen op wat een (beginnende) pastor feitelijk doet. Doordat een pastor zo op de voet te volgen is, kan er eenvoudig feedback worden gegeven en kunnen *good practices* worden geïdentificeerd. Niet alleen de pastor leert van dit proces, ook de leden van een onderzoeksgemeenschap doen nieuwe kennis op. Zowel door de uitzonderlijkheid van de casestudy's als door de ervaring van de leden van de onderzoeksgemeenschap.

Het onderzoek in deze thesis is beperkt. In de casussen die in deze thesis zijn besproken, is de pastor die de gesprekken voert een pastor in opleiding. In alle drie de casussen is te zien dat de pastoranten de pastor ook zo benaderen. De pastor is niet de eigen gemeentepredikant van de pastoranten en dit is van invloed op de inhoud van de gesprekken. De pastoranten willen iemand in opleiding graag helpen bij wat ze doet en zijn bereid om hun verhaal te delen. Maar dit komt bij de eerste twee casestudy's niet voort uit een directe pastorale zorgvraag. Hoewel achter de casestudy over Geert wel een urgente pastorale vraag ligt, geeft hij gedurende het proces aan liever zijn eigen predikant te willen spreken in plaats van een stagiair.

Daarnaast heeft de pastor omwille van de grootte van haar onderzoek van elk pastoraal traject dat ze in is gegaan een casestudy gemaakt. Dit is niet vergelijkbaar met een situatie waarin een predikant keuze heeft uit een scala aan pastorale gesprekken. Dan kan een predikant de bijzondere, opvallende of erg leerzame casestudy's volgens de selectiecriteria uitzoeken en daar een casestudy van maken. De eerste aanbeveling is dus dat het onderzoek wordt herhaald met een meer ervaren pastor die een betere selectie kan maken uit een bredere verzameling van pastorale contacten.

Hoewel casestudy's in een stagesetting dus niet in de optimale setting plaatsvinden, is er wel veel van te leren. Ook studenten zijn met gebruik van de casestudy's goed te volgen in hun pastorale gesprekken. Een tweede aanbeveling is daarom dat de Theologische Universiteit Kampen deze methode van beschrijven invoert in het curriculum. Mocht dat gebeuren, dan lijkt het zinvol om de studenten meer dan één casus te laten beschrijven. Dit om de student vertrouwd te laten raken met de methode. Het schrijven van een eerste casestudy is toch een kwestie van wennen, leren en ontdekken. In een tweede, derde of misschien zelfs vierde casestudy brengt de student al meer ervaring met casestudy's met zich mee. Een casestudy die een student schrijft kan bestaan uit één, maar bij voorkeur uit meerdere gesprekken, om zo ook doelstellingen van een student te herkennen en voortgang in de gesprekken te zien. In de huidige opleiding brengt een masterstudent in zijn eerste jaar acht pastorale bezoeken. Van één van deze gesprekken schrijft hij een verbatim. Mijns inziens zou dit goed een beschrijving volgens het format van het CSP kunnen zijn. In het derde jaar schrijft een student tijdens zijn grote stage zeven verbatims. Dit zijn zeven afzonderlijke gesprekken. Mijns inziens zouden dit ook twee of drie casestudy's volgens het format van het CSP kunnen zijn. Het voorstel dat de studenten meer dan één casestudy schrijven heeft ermee te maken dat het schrijven van één casestudy complex is en een nieuwe vaardigheid. Het beschrijven van één casestudy lijkt niet afdoende om het format onder de knie te krijgen. Een nadeel van een casestudy bespreken in een onderzoeksgemeenschap die voor een groot deel bestaat uit studenten is dat die over het algemeen weinig divers zal zijn. Studenten vormen een meer uniforme groep wat betreft levenservaring, beroepsmatige achtergronden en leeftijd dan dat bijvoorbeeld een groep predikanten dit heeft. Het lijkt waardevol om te onderzoeken of er docenten plaats kunnen nemen in de onderzoeksgemeenschap. Of wellicht is er een mogelijkheid om stagementoren of predikanten die kennis willen maken met de methode te betrekken.

Wat in een geschreven verslag altijd geldt, is dat de privacy van de pastorant moet zijn gewaarborgd. In een casestudy wordt erg veel informatie gedeeld. Het is zaak dat de pastor de casestudy's goed anonimiseert. Helemaal wanneer casestudy's worden besproken met predikanten uit de omgeving, kan er een herkenbaarheid in zitten. Wellicht is een casestudy dan meer geschikt voor landelijke bespreking – de kans dat een onderzoeker uit Friesland een pastorant uit Zeeland herkent is vele malen kleiner dan wanneer iedereen van de onderzoeksgemeenschap uit de Noordoostpolder komt. Bij studentengroepen is dit risico ook kleiner. Wanneer studenten in verschillende gemeenten stage lopen, is het spreidingsgebied vaak groot genoeg om de pastoranten niet te herkennen.

Een laatste aanbeveling is om de casestudy te introduceren in gemeentepastoraat. Predikanten kunnen in een onderzoeksgemeenschap *good practices* herkennen en van elkaar leren en zo de praktijk van gemeentepastoraat verbeteren. Wanneer we de casestudy zouden willen introduceren in gemeentepastoraat zullen er predikanten bereid moeten zijn hieraan mee te werken. Het heeft de voorkeur dat dit geen predikanten zijn die elkaars gemeentes goed kennen, dit om de anonimiteit van de pastoranten te waarborgen. De eerdere opmerkingen in ogeschouw nemend is het wenselijk dat de achtergrond van de predikanten pluriform is wat betreft woonplaats, leeftijd en (beroeps)achtergrond. Zoals eerder genoemd zou het waardevol kunnen zijn studenten aan deze groep toe te voegen. Zo zien we een mogelijkheid om studenten uit de predikantsmaster samen te brengen met predikanten uit het land. Dit zorgt voor een meer pluriforme onderzoeksgemeenschap en wederzijdse leeropbrengst. We realiseren ons dat dit een groot project is waarvan de kwaliteit van onderzoek moet worden gewaarborgd. Het lijkt dan ook goed hier meer onderzoek naar te doen. Als een dergelijk project wordt opgestart, moet er op worden toegezien dat de beoogde doelen, namelijk het herkennen van *good practices* en het verbeteren van gemeentepastoraat worden gehaald.

Summary

The aim of this thesis is to research case studies as a means of reporting pastoral contact in a congregational setting in order to see more clearly what a pastor actually does in his pastoral contact. The main question we ask is:

What does analysing pastoral conversations in a congregational setting according to the format of the Case Studies Project reveal about what the pastor actually does in pastoral conversation at intervention level?

In the first chapter we find an introduction on why we wrote a thesis on this subject. This chapter is followed by two chapters with literature research. Chapter two focuses on congregational pastoral care, the history of this care and its relationship to other forms of care. Chapter three introduces us to the case study as a form of research. We cover, among other things, the history of case studies, misunderstandings about case studies and the Dutch Case Studies Project. From chapter four onward, we enter the empirical part of the research. Chapter four shows us three case study examples. These are condensed versions of the original case studies the pastor wrote. Each case study consists of several conversations a pastor had with one or multiple congregants. After each case study, a response of the research community is displayed. Chapter five contains the analysis of the case studies. We are assessing the value of the format of the Case Studies Project for use in congregational pastoral care. Chapter six summarizes the research conclusions and tries to answer the main question. In the last chapter, we give some recommendations for further research and possible changes in the education to students, specifically that of the Theological University Kampen.

The format of case study research of the Dutch Case Studies Project seems to be very helpful in following the course of action of a (beginning) pastor. The pastoral care and corresponding case studies in this thesis, were carried out by an intern and the congregants responded accordingly. Although the congregants were willing to help the intern out, they were aware of the fact that she was not their own pastor. One of the congregants started a pastoral program with his own pastor during this research and another told the intern that she already discussed many of her problems with her pastor. Yet, this does not mean that case studies are not helpful in an educational setting. It might not be the ideal situation and we would recommend to carry out more research with experienced pastors who have their own congregation. However, for a research community, it was very easy to see what a pastor did, what their interventions were and what could be improved. Using case studies to report pastoral care seems to be of use in many situations. In the case studies in this thesis for example, we have seen expecting parents, illness, spiritual questions, divorce, love and mourning. We can also state that the format is useful in conversations with one congregant as well as with multiple interlocutors. An advantage over other means of reporting is that the congregants and involved professionals get the opportunity to read the case study and respond to it before the case study is discussed with the research community. The feedback the pastor receives from both the congregants and involved others and the research community, helps the pastor to identify good practices in pastoral care and points to improve. These good practices and recognition of points of improvement help the pastor to improve his pastoral care. Though it is not just the pastor who wrote the case studies that learns, the research community can learn from the extraordinary examples and the interventions of the pastor as well.

In conclusion, we can say that case studies as a means of reporting about pastoral contact can be very useful. Though they are limited in what they can achieve and more research is desirable, we do see a future for case studies in both research and education.

Literatuurlijst

- Asquith, Glenn H., ed. 2010. *The Concise Dictionary of Pastoral Care and Counseling*. Nashville: Abingdon Press.
- Asquith, Glenn H. 2005. 'Cases Study Method' In Rodney J. Hunter. *Dictionary of Pastoral Care and Counseling*. Nashville: Abingdon Press.
- Clebsch, William A. & Charles R. Jaekle. 1983. *Pastoral Care in Historical Perspective*. New York: Jason Aronson.
- Fitchett, George, 2011. "Making Our Case(s)." *Journal of Health Care Chaplaincy* 17:3-18. <https://doi.org/10.1080/08854726.2011.559829>
- Flyvbjerg, Bent, 2006. "Five Misunderstandings About Case-Study Research." *Qualitative Inquiry* 12 no. 2:219-245. <https://doi.org/10.1177/1077800405284363>
- Ganzevoort, Ruard & Jan Visser. 2012. *Zorg voor het verhaal: Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*. Zoetermeer: Meinema.
- Gärtner, Stefan. 2019. "Van onschatbare waarde." *Handelingen, tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, 46 (2): 7-15.
- Gerring, John. 2006. *Case Study Research: Principles and Practices*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heidelbergse Catechismus.
- Heitink, Gerben. 1977. *Pastoraat als hulpverlening. Inleiding in de pastorale theologie en psychologie*. Kampen: Kok.
- Heitink, Gerben. 1998. *Pastorale zorg. Theologie differentiatie praktijk*. Kampen: Kok.
- Nederlands Bijbelgenootschap. 2006. Jongerenbijbel. Nederlands Bijbelgenootschap. Heerenveen: Uitgeverij NBG.
- Kamp, Peter van de. 2013. *Verhalen om te leven. levensverhalen in het pastoraat*. Utrecht: Kok.
- Keirse, Manu. 2017. *Helpen bij verlies en verdriet: Een gids voor het gezin en de hulpverlener*. Tiel: Lanoo.
- Körver, Sjaak en Martin Walton. 2019. "Geestelijke verzorging in beeld. Onder het vergrootglas van de casestudy." *Handelingen, tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, 46 (2): 17-25.
- Körver, Sjaak en Martin Walton. 2018. Projectformat Casestudy's. Via <https://www.pthu.nl/over-ptthu/organisatie/medewerkers/m.walton/case-studies-project/> (1-9-2020).
- Menken-Bekius, Corja en Henk van der Meulen. 2007. *Reflecteren kun je leren. Basisboek voor pastoraat en geestelijke verzorging*. Kampen: Uitgeverij Kok.
- Menken-Bekius, Corja en Hanneke Schaap-Jonker (red.). 2010. *Ervaring leert. De casus als instrument voor theoloog, pastor en geestelijk verzorger*. Kampen: Uitgeverij Kok.
- McNeill, John J. 1951. *A History of the Cure of Souls*. New York: Harper & Brothers Publishers.

- Park, Crystal L. 2005. "Religion as a Meaning-Making Framework in Coping with Life Stress." *Journal of Social Issues* 61, no. 4:707-729. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2005.00428.x>
- Schaeffer, Hans. 2019. "Casestudy's: praktische theologie en het belang van een methode." *Handelingen, tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, 46 (2):3-5.
- Schilderman, Hans. 2015. "Van ambt naar vrij beroep: De geestelijke verzorging als voorziening in het publieke domein." *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid*, (6) 2:5-23. <https://doi.org/10.5553/TvRRB/187977842015006002002>
- Schipani, D.S. 2012. "Case Study Method." In B.J. Miller-McLemore (red.). *The Wiley-Blackwell Companion to Practical Theology*. 91-101. Chichester et al.: Blackwell.
- Simons, Helen. 2009. *Case Study Research in Practice*. London: SAGE Publications Ltd.
- Snell, Adrian. "Out of the Deep" via lyrics.fandom.com/wiki/Adrian_Snell:Out_Of_The_Deep (12-02-2020).
- Thomas, Gary, 2011. "A Typology for the Case Study in Social Science Following a Review of Definition, Discourse, and Structure." *Qualitative Inquiry* 17, no. 6:511-521. <https://doi.org/10.1177/1077800411409884>
- Visser, Anja en Annelieke Damen, 2020. "Waar moeten we het zoeken? Op weg naar de onderzoeksagenda voor GV in de zorg." *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 23 no. 97:48-57.
- VGZ. 2015. *Beroepsstandaard geestelijk verzorger*. Via www.vgz.nl (30-07-2019).
- VGZ. 2018. *Richtlijn zingeving en spiritualiteit*. Via www.vgz.nl (26-05-2020).
- Walton, Martin and Jacques Körver. 2017. "Dutch Case Studies Project in Chaplaincy Care: A Description and Theoretical Explanation of the Format and Procedures." *Health and Social Care Chaplaincy* 5, no. 2:257-280. <https://doi.org/10.1558/hsc.34302>
- Worden William J. 2009. *Grief Counseling and Grief Therapy. A Handbook for the Mental Health Practitioner*. New York: Springer Publishing Company, LLC.
- Yin, Robert K. 2018. *Case Study Research and Applications: Design and Methods*. Los Angeles: SAGE Publications, Inc.

FASE 1. BESCHRIJVING *Geestelijk verzorger/indiener*

Abstract

Geef in een paar zinnen verhalend weer waar de casestudy over gaat, bijvoorbeeld:

- *Wie was de cliënt? In welke setting? Wat was het onderwerp of de problematiek?*
- *Hoe verliep de begeleiding? Wat was een belangrijke uitkomst, of een opvallend kenmerk?*
- *Wat was (in eigen woorden) de reden om deze casus te selecteren en beschrijven?*

1. Achtergrondvariabelen van persoon in kwestie (per werkveld aan te passen)

- a. Geslacht:
- b. Leeftijd:
- c. Leefsituatie:
- d. Kinderen:
- e. Hoogste opleiding:
- f. Beroep/Werk:
- g. Levensbeschouwelijke opvoeding:
- h. Levensbeschouwelijke stroming:
- i. Diagnose/Probleemstelling:
- j. Werkveld/Afdeling:
- k. Omvang instelling of afdeling:
- l. Omvang en samenstelling team:

2. Achtergronden & context

- a. Context: setting, institutionele & fysieke omgeving
- b. Aanleiding voor contact: verzoek, verwijzing, registratie, o.i.d., inclusief voorkennis van geestelijk verzorger
- c. Persoon (personen) in kwestie: cliënt, cliëntsysteem, en relevante biografische antecedenten.
- d. Geestelijk verzorger: leeftijd, geslacht, opleiding, (bij)scholing, culturele en levensbeschouwelijke achtergrond, ervaring, profiel, professionele positie, andere relevante antecedenten, voorkeuren in werkwijze.
- e. Andere betrokkenen: wie op welke manier? Afstemming, rapportage
- f. Informed consent: Op welke manier? Indien schriftelijk als bijlage toevoegen.
- g. Bijlagen: Aantal? Welke?

3. Begeleiding

- a. Eerste contact, introductie, reden voor contact
- b. Verkenning van de vraag of situatie: anamnese, assessment, gebruikte instrumenten.

- c. Verheldering van de vraag of situatie: analyse, pastorale of levensbeschouwelijke diagnostiek, gebruikte modellen
- d. Fysieke waarnemingen (m.n. non-verbale aspecten): mimiek, motoriek, intonatie, uiterlijk, houding, oogcontact, wijze waarop cliënt contact maakt, stemming, emotionele uitdrukkingen, stiltes
- e. Interacties, interventies en reacties, inclusief keuzemomenten, intuïties en overwegingen van de geestelijk verzorger hierbij
- f. Plan en afspraken
- g. Resultaten, uitkomsten, effecten
 - zintuiglijke waarnemingen van houding en gedrag;
 - rapportage van effecten door cliënt, naasten of andere betrokken hulpverleners;
 - mate waarin doelen zijn gerealiseerd.
- h. Belangrijke ervaringen van de cliënt en/of de geestelijk verzorger, of andere aspecten die nog niet aan de orde zijn gekomen.

4. Communicatie over de casus

- a. Vormen van rapportage, registratie, (interdisciplinair) overleg en afstemming met andere betrokkenen
- b. Evaluatie(s) met betrokkenen

5. Reflecties & feedback

- a. Reflecties van de geestelijk verzorger
- b. Feedback op de beschrijving van de cliënt of vanuit het cliëntsysteem
- c. Feedback op de beschrijving van een of meer bij de cliënt betrokken hulpverleners

6. Samenvatting

- a. Wat heeft de geestelijk verzorger gedaan, of juist niet (interacties, interventies, benaderingen)?
- b. Waarom en met welke redenen (intenties, motivaties, theoretische overwegingen)?
- c. Welk(e) doel(en) streefde de geestelijk verzorger na?
- d. Waartoe heeft dit geleid (resultaten, effecten, uitkomsten)?

FASE 2. EVALUATIE *Onderzoeksgemeenschap*

7. Observaties bij de beschrijving (maximaal 20 minuten)

- a. Verheldering. Informatieve vragen.
- b. Algemene opmerkingen met het oog op de bespreking.

8. Zingeving & levensbeschouwing (Vgl. Beroepsstandard VGVZ 1. Definitie)

- a. Welke existentiële ervaringen of vragen staan centraal?
- b. Welke noden, verlangens of perspectieven op spiritueel gebied spelen een rol?
- c. Welke ethische aspecten spelen een rol?

- d. Op welke manier speelt de esthetische dimensie een rol?

9. Begeleiding: praktijk & theorie

- a. Op welke manier, c.q. met gebruik van welke methodes, vindt de begeleiding plaats?
- b. Welke rol speelt de levensbeschouwing van de cliënt, de geestelijk verzorger en/of de omgeving?
- c. Van welke theorieën is (bewust) gebruik gemaakt?
- d. Hoe hebben de theorieën gefungeerd, c.q. welke reflectie op de theorie is vanuit de praktijk van de begeleiding mogelijk?

10. Uitkomsten & doelen

- a. Wat is het resultaat of effect? Waaruit kan dat worden afgeleid?
- b. Wat beoogde de geestelijk verzorger?
- c. Wat zijn de overeenkomsten en discrepanties tussen a en b? Wat is de betekenis ervan?

11. Reflectie op de bespreking

- a. Zijn er critical issues naar voren gekomen voor nadere bespreking of onderzoek?
- b. Zijn er belangrijke observaties bij het verloop van de bespreking in de onderzoeksgemeenschap?

12. Korte samenvatting door de onderzoeksgemeenschap

- a. Wat heeft de geestelijk verzorger gedaan (interacties, interventies, benaderingen)?
- b. Waarom en met welke redenen (intenties, motivaties, theoretische overwegingen)?
- c. Waartoe heeft dit geleid (resultaten, effecten, uitkomsten)?
- d. Wat valt achteraf te zeggen over de reden(en) om deze casestudy te selecteren en hoe is deze te typeren?
- e. Wat zou een titel voor deze casestudy kunnen zijn?
- f. Welke aanbevelingen zijn er voor good practices: voorbeelden, criteria, uitdagingen?

Theologische Universiteit Kampen

Informatie voor het Case Studies Project

Een studie naar de praktijk van pastoraat bij predikanten

Introductie

U bent door de stagiair in uw gemeente gevraagd om deel te nemen aan het Case Studies Project: een onderzoek dat door de Protestantse Theologische Universiteit en de Tilburg School of Catholic Theology begonnen is, en waarvoor zij onderzoek doet in het kader van haar masterthesis.

Voordat u besluit of u deel wilt nemen aan het onderzoek, is het belangrijk dat u weet waarom het onderzoek wordt gedaan en wat het inhoudt. Neem daarom de tijd om deze schriftelijke informatie goed door te lezen en er eventueel met familie, vrienden, ouderling of predikant over te praten. Uiteraard kunt u bij ons terecht voor vragen en/of onduidelijkheden.

Wat is het doel van de studie?

Deze studie richt zich op het verzamelen van 'casestudy's'. Binnen dit onderzoek is dat een beschrijving van het begeleidingsgesprek dat de stagiair met een lid van de gemeente voert. Het doel van de studie is om antwoord te krijgen op de vraag:

Wat doet een predikant in een pastoraal gesprek? Welke doelen streeft hij/zij na en welk effect heeft het gesprek?

Wanneer de studie afgerond is, zal er een masterthesis worden geschreven over de resultaten.

Wat houdt de studie in?

Als u besluit deel te nemen aan de studie dan betekent dit dat de stagiair een verslag (casestudy) zal schrijven over de begeleiding zoals deze bij u heeft plaatsgevonden. Als u dat wenst zal de stagiair dit verslag met u delen en kunt u hierop reageren. Het verslag van het gesprek wordt geanonimiseerd en besproken in een onderzoeksgemeenschap die bestaat uit andere predikanten en onderzoekers. Verder vragen wij uw toestemming om achtergrondinformatie, zoals leeftijd, geslacht, levensbeschouwing, te mogen verzamelen. Deze gegevens worden vertrouwelijk behandeld.

Wat zijn de voordelen van deelname?

U kunt er voordeel van ondervinden omdat u het gesprek met stagiair nog eens op papier ziet staan en de mogelijkheid heeft om dit te bespreken. Daarnaast hopen we met deze studie informatie te verkrijgen die in de toekomst het pastoraat zal verbeteren.

Hoe wordt er met mijn gegevens omgegaan?

Alle informatie die over u wordt verzameld gedurende het onderzoek wordt strikt vertrouwelijk behandeld en anoniem verwerkt. Ook het gespreksverslag zal worden geanonimiseerd. Wij zetten ons ervoor in om te zorgen dat de gepubliceerde onderzoeksgegevens niet tot u herleidbaar zijn. De onderzoeksgegevens zullen 10 jaar worden bewaard.

Moet ik meedoen?

Uw deelname is geheel vrijwillig. Het is aan u om te beslissen of u mee wilt doen of niet. Als u besluit om mee te doen, vragen wij u om het bijgevoegde toestemmingsformulier te ondertekenen. U mag te allen tijde besluiten om u terug te trekken, zonder dat u daar een reden voor hoeft op te geven. Als u besluit om niet mee te doen, of u terug te trekken, zal dat de begeleiding niet beïnvloeden.

Met wie kan ik contact opnemen voor verdere informatie?

Als u vragen heeft, kunt u contact opnemen met Peter Sinia: petersinia@gmail.com

Dank voor uw tijd om deze informatie te lezen.

TOESTEMMINGSVERKLARING voor deelname aan het onderzoek:

Case Studies Project (CSP). Een studie naar de praktijk van predikanten in het pastoraat.

Ik ben naar tevredenheid over het onderzoek geïnformeerd. Ik heb de schriftelijke informatie (versie juni 2019) gelezen en heb de gelegenheid gehad om vragen over het onderzoek te stellen. Mijn vragen zijn naar tevredenheid beantwoord en ik begrijp wat de aard en het doel van het onderzoek zijn. Ik heb de tijd gehad om over deelname aan het onderzoek te kunnen nadenken.

Ik begrijp dat deelname aan het onderzoek vrijwillig is en dat ik op elk moment kan stoppen met het onderzoek, zonder dat ik daarvoor een reden hoeft te geven.

Ik weet dat voor dit onderzoek relevante gegevens over mij gebruikt worden voor wetenschappelijk onderzoek en eventueel gepubliceerd worden. Hiermee stem ik in mits dit anoniem gebeurt en mijn privacy gewaarborgd wordt. Ik weet dat mijn gegevens 10 jaar bewaard worden.

Ik stem toe met deelname aan het onderzoek:

Naam: _____

Geboortedatum: _____

Handtekening: _____

Datum: _____

Ondergetekende verklaart dat de hierboven genoemde persoon zowel schriftelijk als mondeling over het onderzoek is geïnformeerd. Hij/zij verklaart tevens dat een voortijdige beëindiging van de deelname door bovengenoemde persoon, van geen enkele invloed zal zijn op de pastorale zorg die haar toekomt.

Naam: _____

Functie: _____

Handtekening: _____

Datum: _____